

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK № 70 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

TALLINNA GILDIDEST
JA NENDE KINNISTUIST

TARTU 1958

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
VIHİK 70 ВЫПУСК

L. TIIK

TALLINNA GILDIDEST JA NENDE KINNISTUIST

TARTU 1958

Baltimail eksisteerinud gildide suhtes on seni peetud täiesti autoriteetseks Wilhelm Stieda arvamust, et vanemad gildid olid religioossed ja heategevad vennaskonnad vastastikuseks abistamiseks, milledest alles hiljem eraldusid käsitöölise ja kaupmeeste rühmad, kes organiseerisid uusi ja juba kutsealaseid gilde.¹ Ta näitab veenvalt, et Riia vanemasse gildi (*die heilige Kreuzgilde*), mille säilinud skraa pärineb 1252. aastast, on kuulunud inimesi peaaegu kõigist linnaelanike kihtidest ning et alles sellest eraldudes tekkis Riias 1352. a. Käsitöölise ehk Väikegild ja 1354. a. ka Kaupmeeste ehk Suurgild.

Juba L. Arbusow (noorem) nägi siinsete gildide liikmeskonna mitmesugust koostist ja ka gildide erinevat iseloomu. Ta märgib, et suuremates linnades jagunes kodanikkond kahte gildi ja ainult Tallinnas kolme, kusjuures üks koondas endasse kaupmehed ja teine käsitöölised nende «ametitega» (tsunftidega).² Nende gildide kõrval mainib ta veel võõrastest linnadest kaubitsemiseks kohalesõitnud ja ajutiselt kohalviibivate kaupmeeste organisatsiooni, s. o. Mustpeade Vennaskonda, kuhu võeti vastu ka sama linna kaupmeeste poegi. Abiellumisega kaasneval kodanikuks astumisel tuli senisel mustpeal oma organisatsioonist lahkuda ja siirduda kaupmeeste gildi.

Lisaks neile organisatsioonidele kõneleb L. Arbusow veel erilistest gildidest ehk vennaskondadest, kuhu kuulusid kodanike hulka mittekuuluvad ja madalamatel kutsealadel tegutsevad elanikud, nende hulgas ka linna arvukad mittesakslased (eestlased, lätlased). Sellised gildid olid oma iseloomult religioossed, heategevad ja seltskondlikud organisatsioonid, millel ei puudunud ka kutsealaseid iseloomujooni.

Lõpuks väidab L. Arbusow, et kodanike ja elanike hulgas peaaegu iga täisealine oli mingi vennaskonna liige, sest keskajal andis alles organisatsioon üksikule tuge ja kaitset ning võimaldas huvide esindamist ja peale selle osavõttu ka kõigist vennaskonna poolt organiseeritud «kiriklikest hüvedest». Viimase momendi suh-

¹ W. Stieda und C. Mettig, Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621: Riga 1896, lk. 91—92.

² L. Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. I. Hälfte. Leipzig und Riga 1919, lk. 18.

tes tuleb arvestada, et kirikud ja arvukad kabelid sisaldasid suu-
rel hulgal mitmesugustele pühakutele pühendatud altareid ja
vikariaate; nende juurde oli palgatud suur hulk vaimulikke, kelle
ülesandeks oli väga arvukate ja mitmekesiste jumalateenistuste
pidamine. Kogu see organisatsioon nõudis suuri kulutusi elanik-
konnalt; kelle rõhuva enamiku hulgas oli väga sügavale juurdu-
nud hoolitsemine oma «igavese hingeõndsuse» eest. Seetõttu võt-
tis iga organisatsioon oma liikmeskonna huvides endale üsna
mitmesuguste kiriklike ürituste finantseerimise, hoolitsedes peale
selle ka oma liikmete matuste ja hingepalvete korraldamise eest
ning täites ka matusekassa funktsioone. On loomulik, et ka linna
raad leidis võimalusi gildide ja tsunftide rakendamiseks mitme-
suguste ülesannete jaotamisel linna elanikkonna vahel nii rahu-
ajal kui ka sõja puhkudel.

Tutvumine Tallinna gildidega kinnitab L. Arbusowi seisukoh-
tade eelseid W Stieda omadega võrreldes, kuid teeb vajalikuks
veel mõningate korrektiivide esitamise. Tallinna kolme suurt
gildi (Oleviste, Kanuti ja Kaupmeeste ehk Suurgildi) on kordu-
valt nimetatud linna üldsuse, s. o. kodanikkonna ametlikeks esin-
dajaiks ja sellistena täielikult tunnustatud rae poolt. Mustpeade
Vennaskond kui peamiselt «külaliste» organisatsioon selliseid
funktsioone muidugi ei omanud, kuid ta on olnud oma osavõtuga
silmapaistev peamiselt pidulikel puhkudel, täites seega «dekorat-
siooni» ülesandeid.

Teised Tallinna gildid ei ole omanud ei ühiskondlikku ega ka
dekoratiivset tähtsust eelmainitute mõttes ning neid mainitakse
ainult seoses religioossete momentidega. See viimane ei puudu ka
suurte gildide ja Mustpeade Vennaskonna juures, kuid ülejäänu-
tele on see peamiseks osaks. Seejuures jääb siiski mulje, et vii-
mase rühma kutsealast külge Tallinnas peaaegu ei ole märgata
ja L. Arbusow on selle külje fikseerinud Riias esinenud faktide
baasil. Peale selle on ilmne, et Tallinnas on religioossetes gil-
didesse kuulunud ka kodanikke ja isegi selliseid, kes on kuulu-
nud kas Kaupmeeste Gildi või siis Oleviste või Kanuti Gildi. Näh-
tavasti ei hoolitsenud suured gildid veel küllaldaselt «hingeõnd-
suse» eest ja kapitali kogumisel üksikute kiriklike ehituste teosta-
miseks ning selle kapitali haldamisel vajati varakaid oskuslikke
isikuid, kelle värbamisele aitas tugevasti kaasa kohalik vaimulik-
kond.

Näib, et Tallinnas 15. ja 16. sajandil mainitud gildid kuulu-
vad juba oma päritolult vähemalt kolme rühma, kusjuures «gild»
ehk «vennaskond» on samatähenduseline hilisema «seltsiga»
(*gesellschaft*), mille alla mahub igasuguse eesmärgiga ja iseloo-
muga organisatsioonid.

Meie kolme suure gildi eeskujusid tuleb kindlasti otsida Taanist
või selle kaudu Inglismaalt ja Madalmaadelt. Mustpeade Vennas-
konna eeskujuks võiks olla Ojamaad külastanud saksa kaup-
meeste organisatsioon. Kõigile neile olid omased peale majandus-

like huvide ka religioossetes huvid, mida väljendavad nende organisatsioonide poolt ülalpeetavad altarid Tallinna kirikuis ja korduvad annetused ning toetused kirikuile, osavõtud kiriklikest protsessioonidest jne., nagu see pole teisiti mõeldavgi katolitsismi võimutsemise perioodil.

Kolmandale tüübile, s. o. religioossetele gildidele, olid nende tekkimisel ajendeiks ühelt poolt kindlasti vaimulikkonna püüdlused oma võimu suurendamiseks rahva laiade hulkade üle, kuid teiselt poolt ka elanikkonna suurtesse hulkadesse aegade jooksul sügavasti juurutatud taotlused «taevariiki» pääsemiseks — mure igavese «hingeõndsuse» pärast. Need olid ajendid, mis viisid rahvastikut ühe osa kloostritesse ja teise osa tertsiaaride (nn. kolmanda reegli õed ja vennad frantsiskaani ja dominikaani vaimulike ordude juures) konventidesse. Ülejäänute hulgas leidis aga küllaldaselt neid, kes rippusid tugevasti oma igapäevaste ülesannete ja oma perekonna küljes, kuid samal ajal olid langenud religiooni esindajate tugeva mõjutuse alla.

Nende isikute religioosseid huvisid ei võinud katoliku kirik jätta arvestamata ning nende taskuid kergendamata ja lõi just nende jaoks uue ning sobiva organisatsiooni tüübi — religioosse gildi ehk vennaskonna. Sellise gildi kaudu olid liikmed tihedasti seotud oma vaimuliku ja kirikuga ning taas veeres regulaarselt veeringuid kiriku laegastesse. Juba seesuguste religioossete gildide eksisteerimine on veelkordselt tõendiks sellest, kuivõrd katoliku kirik suutis kohaneda oludega. Algupäraselt majanduslike organisatsioonide (nagu seda olid esialgsed kaupmeeste gildid) mõjustamisega viis ta neisse sisse oma mõju ja tavasid ning lõi lõpuks nende kõrvale sama nime all koguni uue organisatsiooni tüübi, mis majanduslike probleemidega ei tegelnud rohkemal määral, kui oli vaja raha kogumiseks kiriklikeks üritusteks ning paari seltskondliku koosviibimise (Trünke, Drunke) organiseerimiseks liikmeskonnale. Kui seejuures Riias eksisteerinud religioosset Püha Risti Gildist eraldus esmalt käsitööliste gild ja pärast veel kaupmeeste gild, siis see näitab tookordse peapiiskopi võimu nõrkust ja käsitööliste ning kaupmeeste ilmsel vajadust kutsealaste organisatsioonide järele. Sama retsepti aga Tallinna suhtes rakendades ei jõua me tõele lähemale.

Tallinna tuntumatest gildidest olid Oleviste ja Kanuti omad juba 15. sajandil kutsealased organisatsioonid käsitöölisest liikmeskonnaga, mis järk-järgult rühmitus kitsamateks erialasteks tsunftideks ehk, nagu neid siin nimetati, käsitöö ametiteks (Amt). Ka kaupmeeste Suurgild ja Laevnike Gild (Schiffergilde)³, mida mainitakse 15. sajandil, on kutsealased organisatsioonid. Neist kolm esimest on juba varakult saavutanud tugeva ühiskondliku positsiooni ja omavad õigusi kaasarääkimiseks linna haldusküsi-

³ G. v. H a n s e n, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals. Reval 1885, lk. 194—195.

mustes, eriti aga finantside alal. Samad kolm kutsealast organisatsiooni jäävad püsima ka pärast reformatsiooni, kuni omavahe- lises võitluses aegamööda nõrgeneb Oleviste Gild, ning likvidee- ritakse sunniviisil 17. sajandi lõpul. Seevastu kaupmeeste Suurgild ja käsitööliste organisatsiooniks ümberkujunenud Kanuti Gild püsivad aga kuni 1920. aastani, mil need kodanliku vabariigi poolt likvideeritakse kui «seisuslikud» organisatsioonid.

Ka Mustpeade Vennaskonda tuleb pidada kutsealaseks orga- nisatsiooniks, sest sellesse kuulusid kaupmehed ja nende sellid ning kohalike kaupmeeste pojad. Selle kontakt Suurgildiga oli silmapaistvalt tihe. Kuid et see ei omanud õigust otseseks kaasa- rääkimiseks haldusküsimustes, siis võõramaalaste vähenedes taandus ta üha enam «klubi» tasemele ja leidis armu ka kodan-liku vabariigi silmis kui «seltskondlik» organisatsioon, mistõttu võis püsida kuni 1940. aastani.

Eeltoodute kõrval tuleb veel mainida kaht «heategevuslikku» organisatsiooni, mis kandsid nime «Tafelgilde». Üht sellist maini- takse korduvalt Suurgildi juurde kuuluvana. See koosnes ainult Suurgildi liikmeist ja jagas almuseid toidu näol Pühavaimu kiriku juures, kui see oli juba rae kabeliks. Teine analoogiline on eksisteerinud veel Kanuti Gildi juures, kus seda mainitakse ühel korral 1418. a.⁴ Et need on olnud vastava suure gildi eriotstarbe- liseks allorganisatsiooniks, siis ei pälvi nad käesolevas suuremat tähelepanu.

Tallinna religioossete gildide ehk vennaskondade⁵ kohta on andmeid säilinud suhteliselt vähe, kuid esialgselt võib väita, et need kõik omasid nn. «nimipühakuid» ja olid seotud samanimelise kabeliga või ka ainult altariga mõne Tallinna kiriku juures. Just selle rühma organisatsioonide liikmeskonda kuulusid peale mees- liikmete ka naisliikmed (*brodere und sustere*), nii vallalised kui ka abielus olevad. Sellise organisatsiooni asutamisel on olnud eesmärgiks religioossete tavade ja nimipühaku kultuse inten- siivne viljelemine. Gildi asutamisel koguti suurem rahasumma, millega soetati vastav altar või ehitati koguni kabel nimipühakule ja osteti piisaval hulgal rente⁶, et kindlustada regulaarselt laeku- vat tulu teenindava personali (ühe või mitme preestri ja nende abiliste) palkamiseks, vajalike remontide finantseerimiseks ja valgustuskuludeks. Et selliste väljaminekute katmiseks oli vaja

⁴ Rb, 565 (1418): van der taffelgilde sunte Knutes gilde ...

⁵ Huvitavaid detaile ühe religioosse gildi asutamisest 1516. a. Dobeles (Lätis, Jelgava lähedal), samuti gildi eesmärkidest, seostest vikariaadiga jne. leidub teoses J. G. Arndt, *Der Liefländischen Chronik Andrer Theil...* Halle im Magdeburgischen 1753, lk. 191—192.

Mitmes üksikasjas on sellel ilmset sarnasust Tallinna «Püha Ihu Gildiga», mille skraa on toodud ära UB I, 593.

⁶ Tegelikult oli see mõõdahiilimine eeskirjast, mis keelas raha väljalaena- misel kasvikut võtta. Nii toimus rendi ostmise selliselt, et kinnisvara omanikule anti raha kinnisvara kindlustusel ja viimane kohustus igal aastal maksma tea- tava summa, mis sisult oli kasvik, kuid nimetati rendiks või igaveseks rendiks.

pidevaid tulusid, siis on loomulik ka nende gildide mõningane majanduslik tegevus, mis väljendub peamiselt kogunenud kapitalide väljalaenamises kasviku vastu. Gildi juhtkonna peamiseks ülesandeks oligi kapitalide haldamine ja kasviku sissenõudmine, et sellest tasuda jooksvaid väljaminekuid. Nii olid gildi juhtkonnad ka vastavate altarite, resp. vikariaatide võõrmündreiks ehk eestkostjaiks. Niivõrd kui need gildid olid ühendatud vikariaatide ülalpidamisega, võiksime neid lugeda religioosseiks «sihtasutusteks». Teiseks iseloomulikuks küljeks gildidel oli pidulike matuste ja hingepalvete organiseerimine oma surnud liikmetele ning vähemalt kahe piduliku koosviibimise korraldamine liikmetele ja kutsutud külalistele suurejoonelise õllejoomisega (nn. Trünke). Kuigi need jooned esinevad ka kutsealastel gildidel, moodustavad need religioossetes kogu tegevussfääri, teistes aga ainult osa sellest.

Reformatsiooniga muutusid religioossed tavad ja koos katoletsismiga läksid minevikku ka meie puhtreligioossetes gildid. Neid ei vajatud enam, sest uues olukorras muutus kirik tõesti odavamaks ja konfiskeeritud kiriklike kapitalide ja muude varade haldamiseks rae poolt moodustatud «ühine jumalalaegas» suutis mõnda aega taluda päris suuri väljaminekuid.

Puhtreligioossetest gildidest erinevad suuresti nii Oleviste Gild kui ka Kanuti Gild oma palju avarama tegutsemissfääri tõttu. Arvestades aga viimaste mitmekesisist liikmeskonda varasemal perioodil, võime oletada, et ka Oleviste Gild ja Kanuti gild on tekkinud eeskätt religioossete ajendite mõjul. Alles hilisem areng on neis tõstnud esile majanduslikke ja poliitilisi huvisid, millega seoses tekkis soodus pind lahkkelideks liikmeskonna hulgas. Majanduslike ja poliitiliste huvide domineerima pääsedes ei saanud neisse gildidesse jääda ei vaimulikud ega ka aadlikud ning lõpuks kujunes lõhe ka kaupmeeste ja käsitööliste vahel, mis tõi kaasa esimeste vähemusse jäämise ja lahkumise. Sellest peale jäid Oleviste Gild ning Kanuti Gild käsitööliste gildideks. Kuid ka kaupmehed vajasis organisatsiooni ning moodustasid meile tuntud Kaupmeeste ehk Suurgildi. Ajendid selle organiseerimiseks olid kutsealased ja gildil puudub isegi nimipühak.

Sellega ühenduses väärib märkimist asjaolu, et juba 1333. a. oli Tallinnas keelatud kuuluda samaaegselt kahte gildi. Hiljem on kindlaks tavaks, et Oleviste, Kanuti ja Suurgildi liikmeskonnad eralduvad üksteisest otsekui seisuslike vaheseintega, kuid ei ole mingit kahtlust, et nende gildide liikmeid samaaegselt on kuulunud ka puhtreligioossetesse gildidesse. Järelikult oli keeld kehtestatudki ainult teatavate gildide liikmeskondade eraldamiseks. Seejuures võime püstitada küsimuse — kas see keeld ei võinud tekkida mingisuguse lõhenemise puhul vanades gildides, kui oli moodustatud juba uus gild ja osa vanade gildide liikmeskonnast asus kõhkleva positsioonil, kas jääda vanasse või siirduda uude gildi, ning targu püüdsid olla liikmeks mõlemal poolel.

Kõnealune teade⁷ ise on sõnastatud lühidalt. *Notum sit, quod habuerunt duas fraternitates* —

1. *Nicolaus Dives*
2. *Johannes Byckinch*
3. *Johannes filius Gotfridi*
4. *Johannes Grone*
5. *Fredericus carnifex*
6. *Vos corriator*
7. *Svenus pistor*

Neist isikuist kolmas on identne samas allikas mainitud isikuga *Johannes filius Godekini* — *carnifex*. Sellega on nimestiku viis esimest lihunikud. Kuues on elukutselt rihmategija ja seitsmes pagar. Järelikult on need kõik käsitöölised, kuid sellised, kes oma toodete turustamiseks olid samaaegselt ka kaupmehed. Ja tõesti, eeltoodud viis lihunikku on kõik omanud lihapoode turul. Seetõttu tuleb pidada võimalikuks, et selliseid isikuid vähemalt esialgu võeti vastu ka Kaupmeeste Gildi. Kui aga uus gild siiski mõne aasta möödudes osutus elujõuliseks, siis vahekordade selgitamiseks tuli paratamatult nõuda ka liikmeskonna teravamalt piiritlemist. Sellise fakti fikseerimine 1333. a. lubab oletada, et Kaupmeeste Gild moodustati Tallinnas mõni aasta varem.

On selge, et keelu rakendamine 1333. aastal ei märgi Kanuti Gildi noorusaastaid, kuna see juba 1326. a. on kinnistu omanik, ning samuti ei saa Oleviste Gildi tekkimist pigutada 1320-ndaise aastaisse, sest ta on Kanuti Gildist vanem. Seda väidet tõestame edasises, kuid siin esitatud keeld tõendab uue gildi tekkimist ja sel puhul tuleb ainsana kõne alla Kaupmeeste Gild.

Tallinna gildidest on seni vanimaks peetud Püha Ihu Gildi ja nimetatud seda analoogiliseks Püha Risti Gildiga Riias. Viimase skraa pärineb teatavasti 1252. aastast ja esimese oma mõne autori arvates 13. sajandi lõpust, teiste arvates ca 1360-ndaist aastaist. Skraa järgi on need mõlemad puhtkiriklikud. Nende liikmeskonda kuulus nii mehi kui naisi, abielus olevaid ja vallalisi. A. Margus arvab, et Püha Ihu Gild likvideerus 1508. a., sest skraal esineb märkusi ja täiendusi ajavahemikust 1447—1508, ning Kanuti Gild otsustas 1508. a. loobuda mittesakslaste (eestlaste) vastuvõtmisest oma organisatsiooni. Neil kaalutlustel on oletatud, et Püha Ihu Gildi kuulunud eestlased on selle likvideerimisel taotlenud vastuvõttu teistesse, kusjuures Oleviste Gild nõustus, kuid Kanuti Gild keeldus. Seda on peetud ka olulisemaks põhjuseks Oleviste Gildi languses, mis eriti hakkab silma paistma 16. sajandi esimesest poolest alates.

Kahjuks on need seisukohad osutunud ekslikuks ja on tingi-

⁷ P. Johansen, Tallinna märkmeteraamatud 1333—1374. Tallinn 1935, lk. 2, nr. 17.

tud Tallinna materjalide vähesest läbitöötamisest ning eeskätt liigsest analoogiate oletamisest Riia oludega.⁸

Võime küll väita, et Riias on gild juba 1211. aastal, mil piiskop Albert määrab, et gildide asutamiseks annab loa ainult tema.⁹ Kui taanlased vallutasid Tallinna 1219. a., tekkisid ka siin koos katolitsismi levikuga samasugused eeldused nende asutamiseks. Millal aga Tallinna gildid konkreetselt tekkisid, ei suuda meie praeguste andmete põhjal siiski kindlaks teha. Ometi ei takista see meid lühidalt vaatlemast siinseid gilde, pealegi olukorras, kus mõndagi neist pole seni trükitud materjalides mainitud.

1) Püha Anna Gild ehk Vennaskond all-linnas on aastail 1519—1522 tegelnud rahakogumisega ehitatava Anna kloostriga.¹⁰

2) Püha Antoniuse Gildi ehk Vennaskonda mainitakse aastail 1495—1530 all-linnas ja nimelt seoses samanimelise kabeliga Niguliste kiriku juures ning altaritega Oleviste ja Niguliste kirikus.¹¹

3) Püha Gertrudi Gildi mainitakse 15. sajandi keskel ühenduses samanimelise kirikuga sadama juures.¹² Kas gild oli ka seotud samanimelise seegiga Pühavaimu kiriku juures, pole seni selgunud.

4) Püha Hiioi Gildi ehk Vennaskonda mainitakse aastail

⁸ Väärrib märkimist, et ka Stokholmis oli «püha ihu gild (*Helgalekamensgillet* = *gilde corpus cristi*)», mis oli tõeliselt preestrite gild, kuid mille liikmeskonda kuulus kodanikke, nende naisi ning lisaks veel kuninga ja suurnikke. See oli ühtlasi Rootsi kõige väarikam gild, kuni Gustav Vasa 1523. a. laenas tühjaks selle kassa ja 1527. a. võttis üle ka kinnivarad, mille järel gild likvideerus. (Nordisk Familjebok, III uppl. 8-de bandet, lk. 675—676). Ilmselt toimus selle gildi likvideerimine samuti ühenduses reformatsiooniga, nagu kadusid sel ajal ka Tallinna religioossed gildid.

⁹ UB I, 20.

¹⁰ Üks sellenimeline organisatsioon on asunud Toompeal 1499. a. ja 1507. a. (UB 2, I, 845: *fraternitas sancte Anne*; UB 2 II, 709: *sunte Annen broderschop uppe deme dome*). Teine samanimeline on asunud all-linnas — BN I, Hans Boweri testament 1519. a.: *tom buwete to sunte Annen gilde*. Et antud juhul on tegemist kloostriga ehitamist finantseeriva organisatsiooniga, sellele viitavad ka Euert Gruteri ja Henningk van Halle testamendid samas arhiivi kaustas.

¹¹ Antoniuse kabel asus Tõnismäel, Toompeale kuuluval territooriumil, kus ta hävis Liivi sõja ajal. Kuid teine samanimeline kabel on säilinud tänaseni Niguliste kiriku juurdeehitusena. Usutavasti on viimane ehitatud 15. sajandi lõpul, millest alates mainitakse ka vastavat gildi.

UB 2, I, 268 (1495): *sunte Anthonius broderschop* AHB, 258-a mainitakse vennaskonda 1512. a. AHB, 131-b: 1526. a. — *Sunte Antonies gilde* ja 1530. a. — *broderschop*. BN I, Hans Hosszerinki testament (1521) määrab sellele vennaskonnale 10 mk. ehitustöödeks ja palub ennast kanda Antoniuse ordu liikmete nimekirja.

Aa 15-a, 18-b (1525): *in der nigen capellen up sunte Anthonius althar — dat gelt men uth der broderschop*. Tekib mulje, et kabel Niguliste juures valmis pärast 1521. a. Veel on võimalik, et ka Toompeal asus iseseisev Antoniuse Gild ühenduses kabeliga Tõnismäel.

¹² G. v. H a n s e n, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revels, lk. 194—195.

1510—1525, mil see on pidanud ülal Peetruse ja Pauluse altarit Niguliste kirikus.¹³

5) Püha Ihu Gildi skraa on säilinud, kuid dateerimata.¹⁴ Käe- kirja ja paberi järgi loetakse seda pärinevaks 14. sajandi teisest poolest, kuid koostamisega peetakse võimalikuks nihutada tagasi 13. sajandi lõppu. Täiendusi on skraa manuskriptile tehtud aastail 1447—1508.¹⁵ Viimati mainitakse seda gildi 1525. a.¹⁶

6) Püha Luuka ehk Maalrite ja Nikerdajate Gildi mainitakse ainult ühel korral 1525. a.¹⁷

7) Püha Maarja Gildi ehk Armsa Jumalaema Vennaskonda mõlemast soost liikmetele nimetatakse Oleviste kiriku juurde kuuluvaks. See gild on ühenduses veel tänaseni selle kiriku juures säilinud Breemeni ehk Maarja kabeli ümberehitamisega ja suu- rendamisega. Seda gildi mainitakse aastail 1509—1521.¹⁸

8) Püha Mihkli Gildi mainitakse ainult 1511. a. ühes testa- mendis.¹⁹

9) Püha Rochuse Vennaskonda mainitakse ainult 1521. a. Hans Hosszerinki testamendis seoses annetusega nakkushaigla rajamiseks.²⁰ Samanimeline haigla eksisteeris kuni Liivi sõjani ja selle kinnistu müüdi eraisikule alles 17. sajandi keskel.

10) Püha Viktori Gildi ehk Vennaskonda mainitakse aastail

¹³ BN 1. Symon Kastelori testament (ca 1510): *sunt Jops broderschop*. Sama leidub ka UB 2, III, 746. BN 1. Hans Boweri testament (1519): *to sunte Joppes gilde*.

Aa 15-a, lk. 19 (1525): *tho s. Peter und Pawels althar gifft sunte Jobs broderschop ix mark*.

¹⁴ Ac 1 ja UB I, 593: *de ghilde des hilghen lichammes*.

¹⁵ A. Margus, Einleitung. Lk. XII—XIII. Tallinna Linnaarhiivi kata- loog IV Kanuti gildi arhiiv. Tallinn 1938.

¹⁶ Aa 15-a, lk. 20-b (1525): *tho sunte Annen althar to der undutschen pre- deken hefft de undutsche predeker van des hilligen lichnams Broders vi mark*. See altar asus Niguliste kirikus.

¹⁷ Aa 15-a, lk. 32 (1525): *sunthe Lucas gylde der meler und snidteker*.

¹⁸ Üks Maarja gild on asunud Toompeal. Seda mainitakse 1496. a. (UB 2, I, 335) ja 1508. a. annetas ordumeister Plettenberg gildile kinnistu Toompeal gildihoone jaoks (UB 2, III, 465). Pärast reformatsiooni nimetatakse seda sageli Toomgildiks. Kuid juba 1509. a. on teine samanimeline vennaskond Oleviste kiriku juurde kabelit ehitamas (UB 2, III, 6; sama dokument on kopeeritult teoses «Eesti rahva ajalugu» I köide, tahvel XXXI). Sellesse gildi on kuulunud nii mehi kui naisi. Tolle kabeli ehitamist käsitleb S. Karling (OES aastaraamat 1935, lk. 97—159). Ta märgib (lk. 107—108), et samal kohal on varem olnud väike kabel, tõenäoliselt püha Laurentiuse oma. Kuid see arvamus on vist eks- lik, sest juba 1404. a. nimetatakse siit mööduvat ja läbi kalmistu Laialt tänavalt Pikale tänavale minevat jalgteed *unser leuen vrouwen stege to sinte Oleve* (III, 528). Järelikult pidi juba siis siin eksisteerima sellenimeline kabel, millelt ka tee sai oma nime. Annetusi kabeli ehitamiseks mainitakse testamentides aastail 1512—1521 (BN 1.).

¹⁹ BN 1, Hans van Epeni testament (1511): *sunte Michels gilde*.

²⁰ BN 1, Hans Hosszerinki test. (1521): *sunte Rochus broderschop*.

1500—1525 ühenduses samanimelise altariga Pühavaimu kirikus. Liikmeskonda kuulusid ka rae teenrid.²¹

11) Kümnetuhande Rüütli Vennaskonda mainitakse aastail 1469—1511, kuid ühenduses ainult pikaajalise hüpoteekkrediidiga. 1470. a. andis ta raha ka püha Gertrudi kiriku ehitustöödeks.²²

Eeltooduist ainult Luuka Gildi puhul on mainitud maalreid ja nikerdajaid ning Viktori Gildi kohta teame, et sellesse kuulusid rae teenrid, kuid meil pole mingisuguseid andmeid nende gildide sekkumisest liikmete kutsealasesse tegevusse ja nii pole ka põhjust oletada, et need oma iseloomult oleksid erinenud teistest puhtreligioossetest gildidest.

Sama iseloomuga gilde oli veel Toompeal ja nimelt Püha Jüri Gild²³, Anna Gild²⁴ ja Maarja Gild²⁵, kusjuures ainult viimane elas üle ka reformatsiooni ning hiljem Toomgildi nime all koon- das endasse Toompeale alluval territooriumil elunevad ning töö- tavad käsitöölised, resp. nende käsitöölise tsunftid.

Käesolevas pole põhjust pikemalt peatuda gildide sellel tüü- bil. Need vennaskonnad on jäänud kiriklikeks ja pole võrreldavad teistega, nagu Oleviste Gild ja Kanuti Gild. Kuigi on peetud või- malikuks, et ka viimased kaks oma algupäevil olid samalaadsed religioossed organisatsioonid ning alles pikema arengu jooksul on muutunud kutsealasteks, ei piisa seni teadaolevast materjalist selle arvamuse tõestamiseks. Niisama hästi võisid need algul olla kaupmeeste organisatsioonid, mis võõral territooriumil talusid esmalt liikmeks astujate pöuda. Sellises olukorras peale kaup- meestega kaasasõitvate vaimulike võis värvata gildi ka teisi vai- mulikke ning isegi käsitöölisi, kes kõnelesid seniste liikmetega sama keelt, pärinesid samadest linnadest ja lisaks käsitööle tegut- sesid mõnevõrra ka kohaliku kaubandusega. Selline olustik on täiesti mõeldav 13. sajandi esimese poole tingimustes Tallinnas. Religioossed tavad olid ühised kõigile liikmetele ning vastuolud majanduslikul pinnal ei pääsenud algul domineerima väikeses

²¹ Ilmselt kuuluvad ühte järgmised teated: BN 1, Vincencius van Voersti test. (ca 1500): *noch geue ick sancte Vyctor tom hylligen geste* (ka UB 2, I, 894). BN 1, Hans Boweri test. (1519): *Hinrick Bussenschutte to sunte Victors gilde*.

Aa 15-a, 31 (1525): *van deme gelde gesmyde und wesz susz dar tho ys der broderschop s. Victors behorende werden uns des Erszam. Radth dener guds boschedt don*. Aa 15-a, 32 (1525): *des rades dener vicarie thom hilligen geste*.

²² AHB, 314-a (1469): *brodere der broderschop teyn dusent Ritter*. Rb, 1080 (1470): *to behoff des gebuwetes der kerken sunte Gertrudis van den heren broderen der broderschop teyn dusent ritter*. UB 2 I, 845 (1499): *fraternitas decem milium militum*. Rb, 1371 (1511): *der broderschop der 10.000 rittere*. Kui pidada silmas 1470. a. teadet, siis tekib kahtlusi, kas antud vennaskond võis asuda all-linnas. Vendade nimetamine «häradeks» pigemini viitab sellele, et vennaskonda kuulusid aadlikud ja seetõttu peaks ka vennaskond asuma Toom- peal ja kuuluma sealse Maarja kiriku, s. o. Toomkiriku juurde.

²³ UB V. regist nr. 2769 (1419. a.).

²⁴ UB 2 I, 845 (1499) ja UB 2, II, 709 (1507).

²⁵ UB 2 I, 335 (1496) ja UB 2 III, 465 (1508).

võrkeelses kollektiivis, mis saarena eraldus muukeelsest kohalikust rahvastikust. Neis oludes kujunenud kirjukoostiseline võõramaise päritoluga gildikollektiiv paisus sisserännu suurenedes ning ühes sellega kujunes pind sisemistele vastuoludele majandusliku tegutsemise sfääris. Samas oli liikmeskond kasvanud ka nende arvel, kes kohalike elanike hulgast tihedamini suhtlesid valitseva võõrvõimu esindajatega, omandades nende tavaid, usku ja keelt. Selliselt võis kujuneda gildides veelgi kirjum kollektiiv, mille lagunemine oli ainult aja küsimus. Üha enam kerkisid esile majandusküsimused ja lõhenemine kaupmeeste ning käsitööliste vahel kujunes paratamatuks, kuid samas pidid ka vaimulikud ning feodaalid tundma end liigsetena teiste kõrval, kellega neid seni olid sidunud ainult religioossed tavad ja keel.

Tõenäoliselt sellisel teel elasid Oleviste Gild ja Kanuti Gild üle uue järjekordse muudatuse ka Kaupmeeste Gildi kujunemise ajal, mille järel nad jäid tõepoolest ainult käsitööliste organisatsioonideks, nagu neid näeme 15. sajandil. Et nende liikmeskond varem on koosnenud vägagi erinevatest rahvakihtidest pärinenud isikuist, sellele on uurijad korduvalt juhtinud tähelepanu nii Oleviste Gildi kui ka Kanuti Gildi puhul.

Meil pole otseseid teateid sellestki, millal kaupmehed lahkusid neist gildidest ja moodustasid uue Kaupmeeste Gildi, mida hiljem nimetatakse Suurgildiks, kuid tõenäoliselt on see toimunud alles 14. sajandil.²⁶ Aastal 1363 on Kaupmeeste Gildi liikmeskond moodustanud veel erilise sihtasutuse heategevuse harastamiseks (Tafelgilde) ja 1399. a. on Kaupmeeste Gildist eraldunud vallalised, kes organiseerisid nn. Mustpeade Vennaskonna, millesse võeti vastu ka ajutiselt Tallinnas viibivaid võõraid kaupmehi, kes ei olnud Tallinna kodanikud. Mustpeade skraa kinnitati rae poolt 1407. a. Et mõlema gildi liikmeskond koosnes kaupmeestest, siis püsis nende vahel tihe kontakt läbi sajandite.

Eelnenus märkisime, et Kaupmeeste Gildi tekkimisega pole teada, kuid veelgi vähem teame Oleviste ja Kanuti Gildi tekkimisest. Nende vanuse määramine on seni olnud maitseasi ja nii tuleb hinnata ka H. Laakmanni teadet, et Kanuti Gild olevat rajatud 1215. aastal. Baltisaksa autorid ja nende eeskujul ka A. Margus on pidanud kõige vanemaks Kanuti Gildi ning järgmiseks Oleviste Gildi. Seejuures on lähtunud rahvuslikest motiividest ja primaat omistatud sellele, milles vähemalt 16. sajandist alates tugevamini domineerisid sakslased. Toetuti ka Taani võimuperioodile 1238—1343 ja seetõttu peeti taanlaste pühakut Kanutit eelis-

²⁶ Aleksander Margus toob ära Chr. G. Feuereiseni ja E. v. Nottbecki erinevad arvamused, kusjuures esimene peab Kaupmeeste Gildi tekkimisaastaks 1325. ja teine 1348. aastat (Tallinna Linnaarhiivi kataloog IV: Kanuti gildi arhiiv. Tallinn 1938, lk. XIX). Eespool oli meil sama küsimust käsitledes võimalus väita, et Kaupmeeste Gild eksisteeris juba 1333. a. ning järelikult ei ole otseseid vasturääkivusi 1325. a. suhtes.

tatumaks norralaste pühakust Olavist. Kuid vaevalt on neil argumentidel olulist kaalu.

On nimelt teada, et norra kuningas Olav on olnud pühakuks kogu Skandinaavias ja peale selle veel mitmel maal ümbruskonnas. Tema populaarsus oli võrdselt suur nii «paganate» kui ka kristlaste hulgas ja on arvamusi, et rooma kirik just Olavi suure populaarsuse tõttu võttis tema kultuse skandinaavlastelt üle, samuti nagu ta on omaks võtnud «paganlikud» pööripäevad, sidudes neid oma pühakutega (Jüripäev, Jaanipäev, Mihklikpäev ja jõulud). Olid ju pööripäevade pidustused rahva hulgas sügavasti juurdunud tavaks ja kirikute õige paigutamisega oli hõlpus vastavaid rahvakogunemisi kujundada kiriklikeks ning siduda vastavaid tähtpäevi pühakutega. Sellisel teel on Olavi kultus Skandinaavias olnud üldine ja ka vanem. Kanuti kultus Taanis ja Eeriku kultus Rootsis on nooremad ja ikkagi märksa kitsama levikuga. Ning sel puhul ei ole meil põhjust Tallinna Oleviste Gildi pidada nooremaks Kanuti Gildist.

Mõlemad gildid on silmapaistvalt vanad; kiriklikud tavad ja vastastikune abistamine vennaskonna piires ilmnevad materjali-des korduvalt. Varasemas perioodis ei ilmne liikmeskonna killunemist kodukeele, päritolu või elukutse alusel. Tallinna saabunud võõrastest sisserändajatest ei piisanud kahe organisatsiooni liikmeskonna moodustamiseks ja ilmselt on juba varakult käidud teist teed — värvati organisatsioonidesse ka kohalikke elanikke ning kasvatati neid ümber soovitud vaimus. See tendents ilmneb Tallinnas veel 17. sajandi esimesel veerandilgi. Ainult neil puhkudel, kui tegevusväli ajutiselt kitsenes, kui võitlus leiva pärast teravnes, alles neil puhkudel, kui religioossete momentide kõrval üha tugevamini kerkisid ka majanduslikud probleemid, alles siis tekkis lõhestavaid eriarvamusi ja otsiti oma kaaslaste-gildiven-dade juures tunnuseid, mis oleksid aluseks nõrgemate halvustamisele. Ja neist tunnustest tulid tähtsamatena rakendamisele — kodukeel, riietus, päritolu, tavad, kuid selle kõrval ka tööala.

Töölased tunnused tõid kaasa kaupmeeste gildi organiseerimise ja käsitöömehete (tsunftide) moodustamise. Ja kui Kanuti Gild 1508. a. otsustas loobuda eestlaste vastuvõtmisest, siis sel puhul vaevalt oli tegemist rahvusküsimusega tänapäeva mõttes, vaid pigemini kodukeele ja tavalise kõnekeele küsimusega, mis võeti eraldumise aluseks. Ka päritolu, resp. sünnitõendite nõudmine ja rõivastusmäärused on samuti tingitud konkurentsi suurenemisest. Ja kui lõpuks mõned tsunftid kujunevad eksklusiiv-seiks, siis ka selle põhjused pärinevad konkurentist. Sellest-samast pärineb aga ka suur tülide sari Tallinna gildide vahel, mis eriti Oleviste Gildile sai saatuslikuks.

Kõige tervamalt valis oma uusi liikmeid Kaupmeeste Gild ja tema jälgedes asus kitsendusi tegema ka Kanuti Gild, kuid Oleviste Gildist teame ainult seda, et juba allakäinult 17. sajandi esi-

mesel poolel ei soovinud ta siiski mitte vastu võtta linakangruid kui eriti halvustatud. Juba siit nähtub, et Oleviste Gild, tuginedes oma vanusele ja vanadele, suhteliselt vähe reglementeeritud tavadele, oli viimane, kes asus kitsendusi tegema. Kuid seetõttu valgus sinna ka palju neid, keda Kanuti Gildi ei võetud. Olulise ma tõendi gildide vanusesuhetest annab meile G. v. Hansen, kes kõneleb protsessioonist, mis 15. sajandi keskel oli siinseks tavaks.²⁷ Protsessioon kõigi gildide osavõtul algas Gertrudi kirikust ja sammus ümber linna küünlate ja muude atribuutidega. Gildide vahel tekkis tüli järjestuse suhtes rongkäigus, sest Suurgild nõudis endale esikohta, pidades silmas oma suhteid raega ja ka majanduslikku kaalu. Tüli lahenes alles siis, kui järjekord fikseeriti järgmiselt: 1) Gertrudi Gild, 2) Oleviste Gild, 3) Kanuti Gild, 4) Suurgild ja 5) Mustpeade Vennaskond. Selle järjestuse puhul sai Gertrudi Gild aukoha protsessiooni tähtpäevast tingitult, kuid teiste suhtes saab kõne alla tulla ainult vanuse printsiip. Hansen kahjuks ei too ära gildide väiteid, kuid tuleb oletada, et väikegildid vanematena ei nõustunud Suurgildi nõudmisega ja et Oleviste Gildi suhtes tollal veel ei ilmnenu eristatavat halvustamist, siis kogu tüli laabus vanuseprintsiibi kehtestamisega. See peaks olema piisavaks tõendiks, et Oleviste Gild on vanem Kanuti Gildist. Tallinna allikates kohtame neid mõlemaid alles 14. sajandil (vastavalt 1341. ja 1326. a.) ühenduses nende gildihoonete mainimisega. Mõlemad organisatsioonid on tollal juba kinnisvarade omanikud ja järelikult majanduslikult küllaltki jõukad, mille tõttu nende tekkimist vaevalt võime paigutada 14. sajandisse. Seejuures tuleb silmas pidada, et Riias oli piiskop 13. sajandil otseseks võimukandjaks ja sellest tingitult ei saanud religioossed gildid seal nii kergesti muuta oma ilmet ning erialased gildid kujunesid välja suhteliselt hilja. Tallinnas oli aga olukord sootuks teine. Piiskop oli siin üpris vähesel võimuga ja kodanike tegevusvabadust ei suutnud Taani asehaldurgi palju piirata. Nii tuleks Tallinna gildide (Oleviste ja Kanuti) tekkimine paigutada vahetist isegi 13. sajandi esimesse poolde, millega ühenduses nende muundumine langeks 13. sajandi teisele poolele. Ja kui eespool vihjasime all-linna Antoniuse Gildi seosele Antoniuse kabeli ehitamisega Niguliste kiriku juurde ning Maarja kabeli uuestiehitamist Oleviste kiriku juures saame samuti siduda Maarja ehk Jumalaema Gildiga, siis võime püstitada hüpoteesi, et Oleviste Gild Tallinnas tekkis ühenduses Oleviste kiriku rajamisega või selle sisustamisega või ka mingi kapitaalremondiga kiriku juures. Seejuures gildi ja kiriku omavahelist kontakti ei tohiks häirida fakt, et kirik veel 1267. a. asus väljaspool linna. Nimelt on meil selleks Tallinnas ka oma paralleelne juhtum — Toompeal asunud teine Antoniuse Gild oli seoses Antoniuse kabeliga Tõnismäel, s. o. Toompeale kuuluval eeslinna territooriumil.

²⁷ G. v. H a n s e n, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revels, lk. 194—195.

Kui puhtkiriklikud gildid oma kogutud summasid kulutasid kiriklikeks otstarveteks, siis gildihoonete soetamine peaks juba vihjama teistsugustele vajadustele. Gildis hakkasid kujunema ühiste majanduslike huvidega rühmad — kaupmeeste ja käsitöölise grupid, kes oma organisatsiooni juhtkonda kuuluses hakkasid esiplaanile tõstma ka koosolekuruumide ja ühiste laoruumide soetamise vajadust. Sellise arengutendentsi tulemusena näemegi Oleviste Gildi krundil hiljem koguni kaht maja Pika tänava ääres ja aita praeguse Säde tänava ääres ning Kanuti Gild omandas teatavasti 1406. a. gildihoonele lisaks veel teise hoone selle kõrval. Kuid siirdume gildide kinnistute vaatlemisele, mis juba oma asetusest väärivad tähelepanu.

Eelkõige olgu märgitud, et senistel andmetel on gildihooneid Tallinnas omanud ainult Oleviste, Kanuti ja Suurgild ning veel Mustpeade Vennaskond. Paistab silma, et kõik need neli gildihoonet on asetsenud linna keskaegsel peatänaval, mis ühendas Toompead ja all-linna südamikku sadamaga. Peale selle — nad asusid kõik samas kvartalis. Sadamale kõige lähemal asus mustpeade maja, otse selle kõrval Oleviste Gildi kinnistu, siis kahe maja järel paiknes Kanuti Gildi majade paar ning kahe eramaja järel Kaupmeeste Gildile kuulunud nurgamaja. Ja kui kaupmehed oma gildihooneks ostsid uue maja, siis leidsid nad sellegi sama tänava vastasküljelt.

Pidades kinni vanuse järjekorrast, alustame Oleviste Gildi kinnistuga, mida mainitakse esmakordselt 1341. a.²⁸ ja teistkordselt 1345. a.²⁹ Naaberkinnistute omanikud ja seega ka gildihoone asukoht selguvad 1369. aastal.³⁰ Juba 14. sajandil tehakse majale mitmel korral laenu, kuid summad ei ole suured. Olukord muutub aga 15. sajandil ja juba 1405. a. laenatakse 62 riia marka³¹ siis 1419. a. aprillis 100 marka gildihoone jaoks³² ja 1421. a. septembris gildihoone ehitustöödeks 300 marka³³ ning 1422. a. veebruaris kolmest allikast kokku 170 marka.³⁴ Järgmistel aastakümnetel tehakse laenu suhteliselt harva ja ilmselt varasemate laenude kustutamiseks. Laenude kuhjumisest aastaile 1419—1422 tuleb järeldada, et ehitustööd olid suured ja seetõttu võib ühineda W Neumanniga, kes peab sellest perioodist pärine-

²⁸ I, 526: *in hereditatem sive stupam fraternitatis sancti Olavi.*

²⁹ I, 612: *in stupa fraternitatis sancti Olavi dicta gildestove.*

³⁰ II, 313 — Brandanus Wyse'le kuulus hilisem kinnistu nr. 69 ja raehärra Thydemannus Wickede'le nr. 63, s. o. hilisem Mustpeade hoone. Oleviste Gildile kuulusid seega Pika tänava joonel hilisemad nr. 65 ja 67.

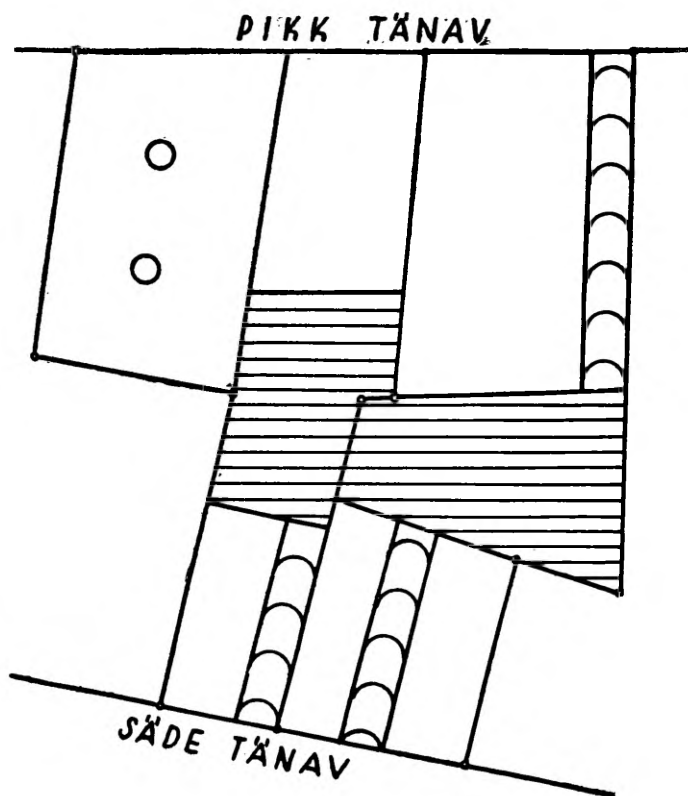
³¹ Rb, 413: *van den vörmundere der tajelen der kinderghilde.*

³² Rb, 578: *van Hanses kinde van Hasselen Jacoppe.*

³³ Rb, 630: *[to] nottrofft unde buwynge eres gildestouen van her Arnd Saffenberge.*

³⁴ Rb, 641 — Hans van Hasselni pojalt 60 mk. Rb, 642 — Pühavaimu vöormündreilt 50 mk. Rb, 643 — Hans Werdynchusenilt 60 mk.

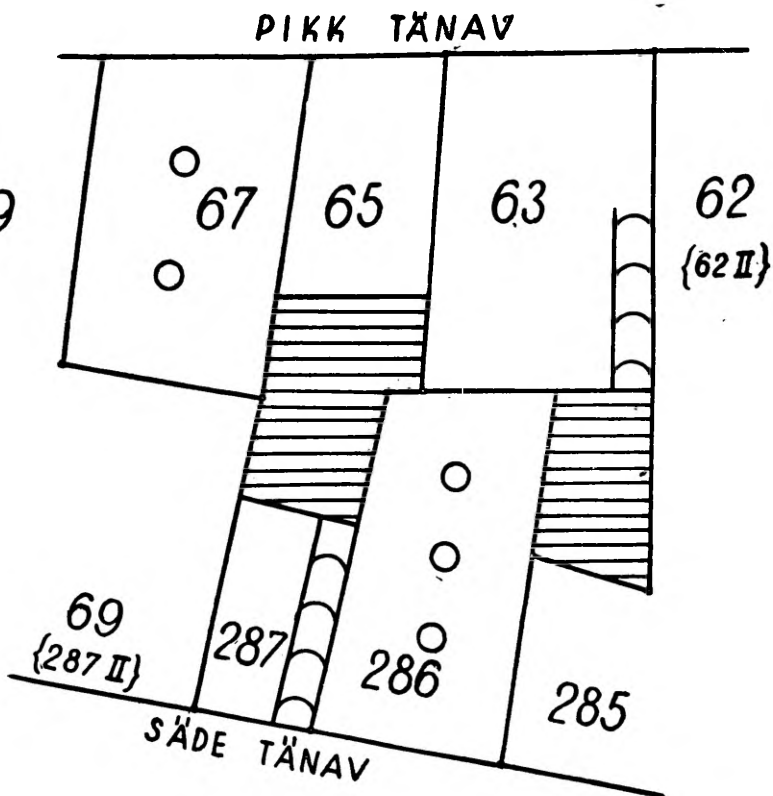
vaks Oleviste suurt gildisaali.³⁵ See saal (kinnistu nr 67), mille võlvlagi toetub kahele soliidsele sambale, on suure hoone alumiseks korruseks ja algupäraselt pole omanud otsest väljapääsu tänavale ega õue, vaid ainult läbi naaberhoone (nr. 65), mis samuti kuulus Oleviste Gildile ja sisaldas esikut ning muid kõrvalruume, omades ühtlasi väljapääsusid nii tänavale kui õue.

Joon. 1. Oleviste Gildi ja Mustpeade Vennaskonna kinnistud 1531. a. algul

Toda kõrvalhoonet on mitmed autorid (F. Amelung, W. Neumann, H. Peets ja veel 1957 a. U. Kammal) pidanud juba 16. sajandil Mustpeade Vennaskonna omaks ja näinud selle viilu kaunistaval raidkivil Püha Jüri kujutust. Pole eriti oluline, kas seda kvalifitseerime võltsinguks või eksimuseks, kuid tänapäeval on see raidkivi samal kohal ja sellel on kujutatud püstiseisvat isikut krooniga peas, jalge all lohe ja käes Olavile omased atribuudid. Jüri aga teatavasti ei olnud kuningas ja teda kujutatakse tavaliselt ratsanikuna tormaval hobusel ning lohe asub nimelt hobuse jalge all. Järelikult asub hoone viilul Olavi kujutus ja

³⁵ E. v. Nottbeck und W. Neumann, *Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval*. Reval 1904, II Bd., lk. 215

Joon. 2. Oleviste Gildi ja Mustpeade Vennaskonna kinnistud pärast 1532. a. Oleviste Gildile kuulusid: 67 — gildisaal (ehitatud 1420-ndail aastail); 65 — väikemaja esikuga ja kõrvalruumidega; 287 — ait. Mustpeadele kuulusid: 63 — vana maja esikuga ja kõrvalruumidega; 286 — vanast aidast 1531—1532. a. ümberehitatud gildisaal.

tõendab maja kunagist kuulumist Oleviste gildile. Sama hoone fassaadil on kaks raidkivist vappi, mille kohta W. Neumann mär-gib, et need kuuluvad Tallinna perekondadele v. Belavary ja zur Mühlen.³⁶ Tõeliselt asuvad vappidel tähed G. B. ja D. E. z. M. ning initsiaalide omanikud olid Gottlieb Burchardt, kelle pere-kond kasutas ka nime pikemat varianti — Burchart von Belavary de Sycava, ning tema naine — Dorothea Elisabeth zur Mühlen. Kinnisturaamatu³⁷ abil saame ka fikseerida vajalikud seosed Oleviste gildiga.

Oleviste Gildi kinnistu, mis pärast gildi likvideerimist pooleldi varemeis läks üle Kanuti Gildile, ostis 1704. a. hilisem raehärra

³⁶ E. v. Nottbeck und W. Neumann, Geschichte und Kunstdenk-mäler der Stadt Reval. II Bd., lk. 204.

³⁷ NHB, 66.

ja bürgermeister Christian v. Thieren. Kui 1747 a. suri ka tema lesk Dorothea Burchart, siis muu pärandi hulgas ka kunagine Oleviste Gildi kinnistu läks üle lese sugulasele Gottlieb Burchart'ile. Kui otsustada vappidel leiduva aastaarvu «1749» järgi, siis ilmselt mainitud aastal jõudis lõpule varemete taastamine ja mõlemad Pika tänava ääres asuvad hooned, s. o. Oleviste saal ja endine kõrvalhoone olid muudetud aitadeks. Oksjoni teel läks terve kinnistu üle Berend Heinrich Kochile, kes kõrvalhoone (nr. 65) juba 1765. a. loovutas Anthony Frey'le. Kui selle lesk oli surnud, siis 1806. a. läks hoone lõpuks Mustpeade Vennaskonna nimele. Viimane fakt oli teada ka veel Willigerodele³⁸, kuid segaduste seeriale pani aluse F Amelung ning teised on teda kuulekalt kopeerinud.

See hoone oli ka Mustpeade käes viljaaidaks kuni 1834. a., mil esmalt alumine korrus ehitati ümber — tänavapoolne osa piljarditoaks ja õuepoolne puhvetiruumiks.³⁹

Endise Oleviste gildi muud hooned registreeriti 11. 10. 1765 Berend H. Kochi nimele. Neist nr. 67 (Oleviste suur gildisaal) käis läbi mitme käe kuni 1776. a. registreeriti aidana Christian Seebecki nimele.⁴⁰ Aidana ja kaupluseruumidena oli see hoone kasutusel, kuni ta alles 1920-ndail aastail läks üle mustpeadele ning järgnenud ümberehitusega korrastati klubiruumideks ja sai oma praeguse ilme.

Oleviste suurest kinnistust jäi Kochi perekonna kätte pikemaks ajaks ainult ait Sāde tänava ääres (kinnistu nr. 287) Lõpuks 27. 03. 1783 sõlmis B. H. Kochi lesk vahetuslepingu mustpeadega, mis registreeriti 9. 05. 1783 kahe sissekande näol kinnisturaamatusse:

a) Mustpead loovutasid lesele Gerdrutha Thomasia Kochile Sāde tänava ääres mustpeade saali all asuva aida ja viimase juurde kuuluva keldri ning saali peal asuvad pööninguruumid.⁴¹

b) Vastutasuks loovutas lesk mustpeadele Sāde tänava ääres mustpeade saali kõrval asuvast ja surnud B. H. Kochi nimel olevast kiviaidast kolm ülemist pööningut.⁴²

Esimene neist aktidest kehtib hilisema kinnistu nr. 286 suhtes, milles teisel korrusel olev saal jäi Mustpeade Vennaskonnale, muud ruumid sama katuse all aga läksid B. H. Kochi lesele ja alles 18. 02. 1886 läksid Kochidelt tagasi mustpeadele.

³⁸ J. E. Ph. Willigerod, Das Schwarzenhäupter-Korps zu Reval. Reval 1830, lk. 30.

³⁹ F Amelung und G. Wrangell, Geschichte der Revaler Schwarzenhäupter. Reval 1930, lk. 386.

⁴⁰ NHB, 639.

⁴¹ NHB, 67-a: *unter dem Hause des löblichen Corps der Schwarzenhäupter belegenes Steinhaus samt dem dabei befindlichen Keller und Boden.*

⁴² NHB, 705: *neben dem Hause der Schwarzenhäupter belegenen, auf sel. Berend Heinrich Koch Namen stehendem Steinhause die drei obersten Boden.*

Teine akt kehtib kinnistu nr. 287 suhtes, mis oli varem kuulunud Oleviste Gildile, kuid nüüd osaliselt läks mustpeadele kõrvalruumideks saali juurde; laoruumid alumisel korrusel jäid Kochi perekonna valdusesse kuni 13. 11. 1881, mil kinnistu tervikuna kanti Mustpeade Vennaskonna nimele.

Seega endine Oleviste Gildi ait (nr. 287) müüdi 1783. a. märtsis osaliselt Mustpeade Vennaskonnale ja juba sama aasta juunis sõlmisid viimased arhitekt Schulziga lepingu omandatud ruumide ümberehitamiseks. Selle ümberehitusega valmis saali kõrvale kaks omavahel klaasuksega ühendatud ruumi.⁴³ Ilmselt tuleb neid lugeda Sāde tänava äärest alustades ja praeguse kolmanda ruumi asemel on tol ajal veel olnud väike valgusõu hoonete vahel, mille täisehitamine on toimunud hiljem.

Edasises selgub, et mustpeade kinnistu ulatus juba 16. sajandi algul Pikalt tänavalt kuni Sāde tänavani,⁴⁴ sisaldades seega hilisemaid kinnistuid nr. 63 ja nr. 286. Samuti on ka Oleviste Gildi kõrvalhoone omanud tagahoovi, mis väljus Sāde tänavale, millega kokku kuulusid kinnistud nr. 65 ja nr. 287.⁴⁵

Järelikult on kinnistud nr. 63 ja nr. 65 oma varasemal kujul ulatunud läbi kvartali ühest tänavast teise, olles seega suhteliselt kitsad ja pikad. Sama tuleks eeldada ka kinnistu nr. 67 (Oleviste gildisaal) puhul, kuid juba 1428. a. kohtame teadet, et üks eraisik loovutab teisele kiviaida, mis asus nr. 67 taga Sāde tänava ääres⁴⁶, s. o. aida, mis asus kinnistul nr. 287-II. Millal see kivi-ait langes kinnistu nr. 69 omaniku kätte, ei selgu materjalidest, kuid on ilmne, et selline üleminek on toimunud ajavahemikus 1422—1428, sest alles 1422. a. koondati ühe omaniku kätte kinnistu nr. 69 ja otse selle taga Sāde tänaval asunud ait,⁴⁷ mille omanikud on jälgitavad kuni 1364. aastani. Jääb ainult oletada, et algupäraselt kuulusid kinnistud nr. 67 ja nr. 287-II ühte ning olid 15. sajandi algul Oleviste Gildi omandiks, kuid Oleviste uue gildihoone ehitamisel 1419—1422. a. tekkinud rahapuuduse leevendamiseks leiti osaline väljapääs selles, et ajavahemikus 1422—1428 müüdi kinnistuosa nr. 287-II kiviaidaga naabrile, s. o. kinnistu nr. 69 omanikule. Kindla tõena võib praegu arvestada aga seda, et juba enne 1555. a. on bürgermeister Boeth Schroderi kätte koondu nud kinnistu nr. 69 selle tänaseni püsinud piirides, seega ühes

⁴³ F. Amelung und G. Wrangell, *Geschichte der Revaler Schwarzenhäuser*. Reval. 1930, lk. 308.

⁴⁴ See selgub ka kinnistu nr. 285 kohta käivast teatest: — *eyn hus myt eynem stenhuse achter dem hilligen geyste tuschen zel, her Joan Viandes huse und der Swarten houede hoffporten belegen* (AHB, 121-b).

⁴⁵ See selgub tookordse liitkinnistu (nr. 287-II ja nr. 69) kohta käivast teatest 1525. aastast: *dusse stenhuser yn der lutken straten achter dem hilligen geiste tuschen mgr. Rol off van Eck und Sunt Olaues gildestauen bolegen* (AHB, 120-b).

⁴⁶ III, 977: *eyn stenhuyss, belegen achter sunte Olavus gilden in des hilgen geestes straten*.

⁴⁷ III, 889.

hoonetega, mis asuvad Oleviste saali taga ja mida oleme suvaliselt märkinud numbriga 287-II.⁴⁸ Järelikult kuulus Oleviste Gildile sel puhul Pika tänava ääres kaks hoonet ja Sāde tänava ääres üks, kuid naabri krunt vastupidiselt omas tunduvalt pikemat rinnet Sāde tänaval kui Pikal tänaval. Ilmselt oli Schroderite raeperekond huvitatud aitadest ühenduses oma kaubanduslike operatsioonidega.

Eeltoodust nähtub, et just Oleviste Gildile on kuulunud silmapaistvalt suur maatükk vähemalt kolme hoonega ja pealegi veel linna peatänaval. On täiesti usutamatu, et käsitööliste gild vajas nimelt sellist kinnisvara. Kuid faktis on oma loogika, niipea kui arvestame, et seda kinnistut antud kohal ja nende hoonetega vajasid kunagi Oleviste Gildi kuulunud kaupmehed, kelle huvid koonduisid sadamasse ja turule ning kelle kaubad vajasid hoiuruumi. Kuidas neis hoonetes olnud laoruumi majandasid hiljem käsitöölised, selle kohta puuduvad kahjuks teated, sest Oleviste Gildi arhiiv on hävinud või hävitatud juba 17. sajandi lõpul.

Tuleks veel märkida, et 15. sajandi keskpaigas oli Oleviste Gild täiesti auväärne ja Gertrudi kiriku juurest alanud protsessioonis kuulus temale esikoht Kanuti Gildi ees, kuid 16. sajandil hakkab üha suuremal määral esinema vihjeid tema liikmeskonna «paarialiku» koostise kohta. Sellise halvustamise ühe tegurina on mainitud muudatusi liikmete rahvuses ja nimelt seda, et Kanuti Gild koondas endasse peamiselt sakslasi, mis otsusena fikseeriti siiski alles 1508. a., kuid Oleviste Gildi liikmeskond komplekteerus üha enam mittedakslastest, s. o. eestlastest, rootslastest ja soomlastest. Usutavasti on sellise arengu sügavamad põhjused eeskätt majanduslikud ning seotud mitmete linna laastanud taudilainetega. Juba 1464. a. sügisene ränk taud röövis ainult Kanuti Gildist üks 43 gildivenda ja Oleviste Gildist, kui suuremast, vahest veelgi rohkem. Oleviste suurel gildihoonel lasusid veel võlad ja nende tasumiseks oli vaja värvata uusi liikmeid tunduvalt rohkem kui Kanuti Gildi. Järelikult ei võinud tarvitada liiga tihedat sõela liikmete värbamisel. Kuid järgnes uusi taude — 1495/96. a. ja 1497. a. sügisel hakkas levima lues ning 1498. a. jaanuaris suleti nakkuse leviku piiramiseks kõik avalikud saunad linnas. Plettenbergi sõdade järgi laastas Tallinna uus taudilaine 1504—1505, mis muuhulgas tegi elanikest lagedaks peaaegu kogu Kalamaja eeslinna ning linnas endas tegi tühjaks mitmeid majasid, mis olid kuulunud käsitöölistele. Uus luese laine võimutses Tallinnas 1519/20. a. 1531. a. olnud katkuohvreid ümmarguselt 2000. Järgmisi katkusid on märgitud 1549. a., 1570. a. mardipäevast kuni järgmise kevadeni, 1571. a. juulist kuni 1578. aastani.

⁴⁸ Nimelt loovutavad bürgermeistri pärijad 1555. a. terve komplekti tema samanimelisele pojale — *ein hus und hof in der langen straten tuschen Hans van Depen (nr. 70) und Sunte Olefs gildestauen (nr. 67) mit den beiden stenhusern und iv (4) woningen in der kleinen strate achter dem hilligen geste tuschen Hans van Depen hofporten und den Swartenhoveden belegen* (AHB, 120-b).

Kevadel 1578 lisandus sellele veel kohutav näljahäda suure suremusega. Sõjaga ühes puhkes 1601. a. näljahäda ja järgmisel kevadel möllas Tallinnas katk, mis alles 1603. a. suvel saavutas oma haripunkti. Mõlemad raugesid lõplikult alles 1606. aastaks. G. Mülleri teate kohaselt on ainult Barbara kiriku juurde maetud kolme aasta jooksul 11 130 inimest.⁴⁹ Uuesti saabus katk Tallinna 1657. a. kevadel ja laastas rängalt kuni hilissügiseni.

Sellisel taustal toimus võitlus majanduslike positsioonide pärast. Sakslaste sisseränd oli vähenenud ja neid ei piisanud kõigi juhtivate positsioonide käeshoidmiseks, resp. vallutamiseks. Riias ja teisteski linnades oli tavaks, et ühte gildi kuulusid kaupmehed ja teise käsitöölised, kuid Tallinnas jagunesid käsitöölised kahte gildi, mistõttu kumbki polnud käsitööliste monopoolseks esindajaks. Ilmselt on sakslased jõudude koondamisele asunud pärast 1504/1505. a. katkulainet, kui read olid tugevasti hõrenenud. Saksa käsitöölistel oli kergem võimu enda käes hoida koosseisult väiksemas Kanuti Gildis, mis hiljem asubki Suurgildi kõrvale. Kui nn. jooksikute talupoegade küsimus muutus 15. sajandi lõpul teravaks ja pärast suurt suremist kujunes linna raele suureks probleemiks odava tööjõu hankimine, siis arenes sellest teravaid vastuolusid linna ja Harju-Viru aadli vahel. Linna pagenud eestlasi kaitses raad päris südilt ja alles siis kui reformatsiooniga kaasnenud ikaldus ja nälg 1525. a. paiskasid linna uusi eestlaste hulki, muutus see raele koormavaks. Eestlased olid seejuures muutunud linnas ka aktiivsemaks ning isegi ordumeister Plettenberg asus Tallinna raadi hoiatama mittesaksa hädaohu eest. Esimeseks rängaks löögiks Tallinna eestlastele oli pealetung «pistemaakritele», kes olid kaubitsedes muutunud ohtlikeks saksa kaupmeestele. Teiseks löögiks oli pealetung käsitööliste gildidele nende kaubanduslike õiguste piiramiseks, mis vormistati 1547. a. «transaktsiooniga». Järgnenud Liivi sõda ja Rootsi-Poola pärilussõda ühes taudilainete ja näljahädadega muutsid Tallinna väikeseks provintsilinnaks. Seda kitsamaks jäi tegevusväli nii kaupmeestele kui ka käsitöölistele ning võitlus majanduslike positsioonide pärast muutus äärmiselt teravaks. Kanuti Gild suutis ennast eraldada Oleviste Gildist ka «rõivastusmääruste» (Kleiderordnung) abil ning tegi kõik võimaliku Oleviste Gildi kui rivaali kahjutuks muutmiseks. Nii asetas 1665. a. rõivastusmäärus Oleviste Gildi liikmeskonna juba tööliste, sulaste ja majateenijate tasemele. Seejärel õnnestus Kanuti Gildi esindajatel 16. 10. 1675 Stokholmis saavutada kuningliku resolutsiooni Tallinna kahe käsitööliste gildi (Oleviste ja Kanuti) liitmiseks. Kohapeal ei suudetud seda küll realiseerida, kuid protsessimine nõudis Oleviste Gildilt suuri kulusi ja kui salapärane tulekahju 1679. a. laostas gildi hooned, siis ei jätkunud enam jõudu nende korralikuks taastamisekski. Vaesunud gildi võlad olid suured ja mitmed liikmed kaotasid loo-

⁴⁹ Loomulikult on selles arvus lõviosa linna valgunud põgenikel.

tuse. Võitlus lõppes alles seejärel, kui 20. 07 1698 tehti valitsuse poolt raele korraldus liita Oleviste Gild Kanuti Gildiga ja anda varad viimasele üle.⁵⁰ Tegelikult võttis Kanuti Gild üle Oleviste Gildi kinnistu ja muud varad, kuid liikmeskonnast võttis ta vastu ainult paarkümmend meelepärast isikut. Kanuti Gildi võidu olulisemaks momendiks oli aga see, et liitmise, resp. Oleviste Gildi likvideerimise hetkest peale oli ta muutunud kogu linna käsitöölise ainsaks ametlikuks ja tunnustatud esindajaks. Sellest momendist alates oli Kanuti Gild tõeliseks monopolistikks käsitöölise küsimustes. Ühelt poolt kasutas ta seda seisundit edaspidi tõesti käsitöölise, kuid ainult gildi kuuluvate käsitöölise huvides, võimaldes nii Suurgildi kui ka rae vastu. Teiselt poolt aga sõltus täiesti Kanuti Gildist, et ainult sakslaseks ümberrahvustunult võisid eestlased pääseda selle liikmeskonda. Üksikud käsitöö-ametid (tsunftid) ei olnud Tallinnas võimelised poliitiliseks võitluseks, sest nende skraad kuulusid perioodiliselt rae kinnitamisele ja igal uuel kinnitamisel võis raad muuta skraa sisu. Seetõttu oli «leivaküsimus» otseselt sõltuv vahekorra raega. Muidugi oli ka Kanuti Gild mõnevõrra sunnitud arvestama Suurgildi ja selle liikmetest komplekteeritud rae huve, kuid ta oli ikkagi muutunud monopolistikks ja alamrahva vastu moodustasid nad ühise rinde, kindlustades suhteliselt väikesele sakslaste ja «kadakasakste» rühmale võimu kogu linna ja selle rahvastiku üle, ning seda kuni 19. sajandi teise pooleni.

Kanuti Gildi on baltisaksa autorid pidanud Tallinna vanimaks gildiks ja H. Laakmann, toetudes gildi oldermannile, kirjutab, et Taani kuningas Kanut VI on 1215. a. andnud gildile nii skraa kui ka maja.⁵¹ Eespool oli meil siiski võimalus väita, et ta peab olema noorem Oleviste Gildist, kuigi seni puuduvad andmed kummagi vanuse täpseks määramiseks.

Teatavasti on Kanuti-nimelisi pühakuid kaks. Esimesena sai pühakuks Taani kuningas Kanut IV, keda tavaliselt nimetatakse ka pühaks ehk märtriks, sest ta tapeti ülestõusu puhul Odensees 10. 07. 1086. Juba 1095. a. oli seal ka püha Kanuti kirik. Rooma kiriku poolt tunnistati ta pühakuks siiski alles 19. 04. 1101. Teiseks samanimeliseks pühakuks on hertsog Knut Lavard (tapetud 1131. a.), kelle pühakuks nimetamise saavutas tema enda poeg Taani kuningas Valdemar I aastal 1169.

Kanuti gildid tekkisid Taanis juba 12. sajandi lõpul ühenduses Knut Lavardi pühakukultuse arendamisega. Aja jooksul segune-

⁵⁰ A. Marguse ülevaade gildide arenemiskäigust Vana-Tallinnas, lk. XLIV—XLV. Tallinna Linnaarhiivi kataloog IV. Tallinn 1938.

⁵¹ H. Laakmann, Allgemeines Adress-Buch für das Gouvernement Ehstland. Reval 1843, lk. 56; «Das Inland» 1843, nr. 19, vg. 168 ja nr. 33, vg. 292. «Revalsche Zeitung» 1863, nr. 172.

sid need pühakud ja seetõttu on mitme gildi nimipühakuks mitte hertsog, vaid kuningas. Nii on lugu ka Tallinnas.⁵²

Kanuti Gildi ja selle maja mainitakse Tallinnas esmakordselt 1326. a.,⁵³ mil gild sõlmib lepingu oma naabri Lambert Belteriga⁵⁴ kinnistute vahepiiril asuva müüri ja sellesse akende tegemise kohta. Sellest võib järeldada, et gildi maja juures toimusid tookord ehitustööd. Eelmainitud naabrit me hiljem enam kinnisturaamatus ei kohta, kuid 1406. a. omandas Kanuti Gild oma naaberkinnistu selle endise omaniku Peter Zedeleri pärandi hooldajalt⁵⁵ ja 27. 01. 1406 kanti gildi arvele ka 45-margane võlg⁵⁶, mille majale oli teinud eelmainitud Peter 15. 01. 1397⁵⁷. Et nii Lambert kui ka Peter on enam-vähem ühe ja sama eriala käsitöölised, siis võiks oletada, et mõlemal juhul on kõnealuseks kinnistuks just põhjapoolne naaberkrunt majaga. Nii omandas Kanuti Gild 1406. a. endale juurde teise maja, mis asus esialgse gildihoone ja hilisema kinnistu nr. 70 vahel. Teiseks naabriks gildihoonele, järelikult viimase lõunaküljel, oli kaupmehe kinnistu kahe kraamipoe, eluruumide ja aidaruumidega (kinnistu nr. 76)

1483. a. laskis vasesepa Benti (*Benter koppersleger*) pärandi hooldaja kirjutada 150-margase võla Kanuti Gildi majale missade lugemiseks Niguliste kirikus, milliseks toiminguks neil oli gildi juhtkonna nõusolek.⁵⁸ Sellest aktist võib järeldada, et vasesepp Benti pärandi hulgas oli mingi võladokument Kanuti Gildilt suurema summa peale, mis nüüd kustutati; raad oli omalt poolt tunnistajateks läkitanud koguni kaks raehärrat. Suure summa laenamine oma liikmelt (?) võib viidata sellele, et gild oli olnud rahu puuduses tõenäoliselt uue gildihoone ehitamise tõttu, milleks ehitati ümber 1406. a. omandatud Peter Zedeleri maja.

16. sajandil asus Kanuti Gildi ja Oleviste Gildi kinnistute vahel Pika tänava joonel veel 2 iseseisvat kinnistut (hilisemad nr. 69 ja 70), mis on jälgitavad kuni 19. sajandini. Neist Kanuti Gildi kõrval asunud kinnistu (nr. 70) omanikuks oli 18. sajandi lõpul ka kirjandusloos tuntud dr. med. Peter Friedrich Koerber. Tema surma järel loovutasid pärijad 26. 06. 1800 tolle kinnistu Kanuti Gildile.⁵⁹ Seega alles 1800. a. peale omab Kanuti Gild Pikal täna-

⁵² Rb, 329 ja Rb, 337 (1399): *ghildistupa beati Canuthi martiris*. Ka Tallinna Kanuti Gildi skraal on Kanutit kujutatud kuninga atribuutidega. (Kanuti Gildi arhiivi kataloog. Tallinn 1938. Pilditahvel nr. 1.)

⁵³ I, 322: *fratres gilde sancti Kanuti Revaliensis*.

⁵⁴ Tõenäoliselt ei ole see perekonnanimi, vaid märgib isiku elukutset — *belter* = vöötegija. Järelikult oli naaberkrundi omanikuks käsitöölaine.

⁵⁵ III, 555. Olgu veel märgitud, et *zedeler* = sadulsepp.

⁵⁶ Rb, 421.

⁵⁷ Rb, 316.

⁵⁸ Rb, 1128.

⁵⁹ NHB, 600. Sissekannne 2. 05. 1802.

val kolmeviilulist hooneterühma ⁶⁰ nagu see püsis kuni 1863—1864 teostatud ümberehituseni, missugusest ajast pärineb nüüdne koletislik, kuid ikkagi kolmejärguline fassaad.

Jälginud nii Oleviste kui ka Kanuti Gildi kinnistuid, on ilmne, et Oleviste Gild juba varakult oli võimas organisatsioon, omas suurt kinnistut linna peatänaval ja ehtas tänaseni püsinud suurepärase saaliga peahoone ca 1420-ndail aastail, seevastu on Kanuti Gildi kinnisvarade kasvamine jälgitav päris väikesest hoonest väikesel krundil 1326—1406 aastail kuni kolmik-kinnistuni 1800. a. Ka tema gildisaali ehitamine 1406. a. omandatud hoone asemele langeb tõenäoliselt 1470-ndaisse aastaisse. Kui Oleviste Gild juba 16. sajandil allamäge minnes oli ammu ületanud oma hiilgemomendi, siis Kanuti Gildi tõusu võib märkida alles 16. sajandist alates, kusjuures see haripunkti saavutas vahest 18. ja 19. sajandi vahetusel kolmanda maja ostmisega. Sellele järgnesid peatselt juba «alandavad» momendid — käsitöölise reglement 1822. a., välismaiste käsitöölise vastuvõtu keeld 1826. a., tsunftisunduse likvideerimine 1866. a. ning 1870. a. vene linnaseaduse kehtestamine Baltimail 1877. a., millega gild kaotas kõik oma seisuslikud õigused ning eemaldati linna haldusest. Seltskondliku organisatsioonina püsis ta veel seni, kuni kodanliku Eesti 9. 06. 1920. a. seadus tõi kaasa lõpliku likvideerimise.

Nii Oleviste kui ka Kanuti Gildist noorem on **K a u p m e e s t e e h k S u u r g i l d**. Sellel gildil puudub juba nimipühak ja ta on asutatud puhtal kujul kutsealase organisatsioonina. Me ei tea küll tema täpset tekkimisaega, kuid eespool oli võimalus vihjata sellele, et ta pidi eksisteerima juba 1333. a., ja kui on õige Chr. G. Feuereiseni arvamus, siis võiks ta olla asutatud 1325. aastal. Mõnda aega nimetatakse seda «laste gildiks», ⁶¹ kuid nähtavasti alles uue ja silmapaistvalt suure gildihoone valmides hakkab kujunema uus nimetus Suurgild. ⁶²

Kaupmeeste gildihoonet mainitakse esmakordselt 1370. a. ⁶³ ühenduses naaberkinnistu üleminekuga uuele omanikule. Hiljem mainitakse seda hoonet korduvalt orientiirina teistele kinnistutele

⁶⁰ Olgu siinkohal juhitud tähelepanu joonisele Kanuti Gildi arhiivis (KGA I, nr. 512), mis on ära toodud ka arhiivi trükitud kataloogis (pilditahvel nr. 5). See pärineb 1886. aastast. Selle alumisel osal on fassaad 1864. a. ja ülimalisel osal kolmeviiluline fassaad ja selle all «1681». Neist kolmest viilust ainult 2 parempoolset (tuulelippude ja vappidega) on 1681. a. kuulunud gildile, kuid vasempoolne, ilma tuuleliputa ja vappideta, kuulus sel ajal Tallinna kodanikule Hans Ohm'ile, kelle nimel see oli ajavahemikus 1671—1684 (NHB, 64-a). See on kinnistu nr. 70, mis alles 1800. a. läks üle Kanuti Gildile. Kas on gild seda hoonet ajutiselt kasutanud üürilepingu alusel või on siin tegemist jämeda sihiliku «ilustamisega», on juba teine küsimus, kuid on kindel, et veel 1799. a. omas Kanuti Gild Pikal tänaval ainult kaht viilu.

⁶¹ II, 364 (1370): *kindere ghilde*; II, 441 (1372): *ghilde puerorum*; II, 535 (1375): *societas puerorum*; Rb, 210 (1391): *ghilde puerorum*.

⁶² III, 759 (1415): *by deme groten gildestoven*. Rb, 1312 (1505): *grote gilde*.

⁶³ II, 364: *apud domum kindere ghildestoven sitarum*.

viitamiseks. Kuid 1406. a. ostab gild endale uue kinnistu ja 1412. a. müüakse vana gildihoone tookordsele bürgermeistrile Gherd Wittele, kellelt ühtlasi nõutakse selle hoone lõunapoolse osa lammutamist kuni keskpäigani ja uue viilu püstitamist vastsele tänavajoonele.⁶⁴

See vana gildihoone asus Pika ja Säde tänava vahele jääva kvartali teravikul Pühavaimu kiriku vastas, kuid ulatus ilmselt märksa kaugemale praegusele kolmnurksele väljakualale. Poole hoone lammutamisega vabastatud pind läks väljaku suurendamiseks, kuid ühtlasi avanes selle operatsiooniga ka vaba vaade gildi uue hoone fassaadile.⁶⁵ Gherd Wittele jäänud pool hoonet on hiljem ümber ehitatud ja nüüd asub siinsel tänavanurgal suhteliselt uus hoonete paar, mille all olev pind 18. sajandi lõpul jagunes kolme kinnistu vahel.⁶⁶

Väärib tähelepanu, et Oleviste ja Kanuti Gildil ning samuti mustpeadel oli gildihoone juures ka kõrvalhooneid ja õu, kuid Kaupmeeste Gildi vanal hoonel puudusid kõik sellised päraldised. Selle vana gildihoone kohal on hiljem läbi sajandite asunud kaupluseruumid, mis sageli olid just raeperekondade valduses.

Uueks gildihooneks osteti 1406. a. nüüdne kinnistu nr. 80, mille loovutasid surnud bürgermeistri Gosschalk Schotelmundi kreditorid.⁶⁷ See tehing registreeriti alles järgmisel aastal ning samas kanti majale ka 100-margane võlg laevnik Hennyk van Esseni kasuks.⁶⁸ Kuigi ostetud maja endise bürgermeistri elamuna oli suur, ei rahuldanud see gildi nõudeid ja peatselt alustati ehitustöid. Juba 13. 07 1408 laenatakse gildihoone ehitamiseks Pühavaimu vöörmündreilt ja ühelt vikaarialt kokku 200 marka.⁶⁹ Välis- töödega jõuti lõpule 1410. a., nagu nähtub aastaarvult viilu päis- kivil, kuid 1411. a. aprillis laenatakse Pühavaimu vöörmündreilt veel 30 marka.⁷⁰ Seejärel on uued ruumid kujunenud juba kasu- tamiskõlblikeks, kuid vana gildihoone müügist 1412. a. saadud summaga on tööd jätkunud. Ühe naaberkinnistu (nr. 82) omani- kuga on 1413. a. sõlmitud leping hoovivärava ja kambri ehitamise asjus ning teise naabriga (nr. 79 omanik) samal ajal selleks, et see ei nüüd ega tulevikus ei ehitaks midagi, mis võtaks gildisaali

⁶⁴ III, 668: *her Gherd sal den gildestoven affbreken alse vorne alse midden in synnygen keller und dar sal he de muren upleggen und sal dar ene gevele upleggen.*

⁶⁵ See hoonealuse pinna võtmine väljaku, resp. tänava alla on ainus oma- laadne fikseeritud juhtum keskaegses Tallinnas. Vastupidist — tänavapinna võtmist hoonete alla esineb eriti 17 sajandil Müürivahe tänavas.

⁶⁶ Siin on liidetud kinnistud nr. 77 ja 81 Pika tänava ääres ja nr. 288 Säde tänava ääres. Gildihoone säilinud pool asus just kvartali teravikul ja 18. sajandi lõpul kandis numbrit 81.

⁶⁷ E. v. Nottbeck und W. Neumann, *Geschichte und Kunstdenk- mäler*. II Bd. Reval 1904, lk. 198.

⁶⁸ III, 574.

⁶⁹ Rb, 437 ja Rb, 438.

⁷⁰ Rb, 461.

aknailt loomuliku valguse.⁷¹ Gildivennalt Hans Bolmanilt saadakse 1414. a. 25 marka⁷² ja 1416. a. laenatakse Jaani seegi vöör-mündreilt veel 300 marka⁷³ arvatavasti sisemisteks viimistlustöödeks. Nii on selle gildihoone juures ehitustööd kestnud umbes kümme aastat.

Sellele tuleb aga lisada, et rea aastate jooksul Tallinna vanalinna kinnistuid uurides on autorile kujunenud kindel veene kesk-aegsete ehitusmeistrite tööstiilist, mis võimalikult suures ulatuses kasutas vanu vundamente ja müüriosi uute hoonete püstitamisel. Ja tõepoolest, ka Suurgildi monumentaalse hoone juures on veel tänaseni märgatavad üksikud osad, mis pärinevad bürgermeister Schotelmundi elamust. Põgusal paikselt ülevaatusel ühes kunstiajaloolaste V. Raami ja H. Üprusega ilmneski vastavaid iseloomulikke detaile hoone keldris, pööningule viiva trepi juures ja eriti pööningul. Juba selle ülevaatusel alusel võib väita, et vana fassaad, mis asus Pika tänava joonel, on lammutatud ja asendatud uuega tema praegusel asukohal; sellele kaasnes hoone laiendamise tema lõunaküljel kuni kinnistu piirini, millega likvideeriti endine väravakoht; kinnistu tagaosas asunud aida asemele rajati suur gildisaal, mis haaras enda alla ka elamu ja aida vahel asunud siseõue. Ja kui 1957. a. suvel toimunud ehitustööde puhul kinnistu lõpuosas olevas õues õnnestus jälgida kaevamistööd, siis ilmnes, et Laia tänava ääres on kunagi olnud sügav ja suhteliselt lai kraav, mille täitmisel on kasutatud linnast pärinevat materjali. Tõenäoselt on seda kohta veel 14. sajandi lõpul peetud sobimatuks hoonete püstitamise jaoks ning pärast gildisaali valmimist on siia ehitatud ainult kergeid kuuritaolisi hooneid, mis ei ulatunud varjama gildihoone monumentaalset arhitektuuri. Nii on see väike õueplats ainsaks kohaks, kus ilmnes juba 1219. a. eksisteerinud linnatuumiku kaitsepiirde väheseid detaile. Kahjuks jäid aga teostamata põhjalikumad uurimused antud kohal.

Eespool käsitletud 1413. a. aktide alusel on selge, et praegune Börsikäik tekkis alles siis ja nimelt naabriga sõlmitud kokkuleppe alusel.⁷⁴ See läbipääs oli vajalik neile mõjukatele Suurgildi liikmetele, kes elunesid Laial tänaval. Ka selle Börsikäigu kohal Pika tänava ääres asuva ruumi nn. «kambri» ehitamiseks saadi luba sama aktiga ning praegu sellest ruumist gildihoone esikusse viiva ukse raidkivist palestikku ehtiv Tallinna väike vapp (danebrogri rist) ühes aastaarvuga «1551» märgib ainult ümberehituse aega.

Üldiselt on gildihoone suhteliselt vähe kannatanud hilisemate ümberehituste all ja on seetõttu üheks ilmekamaks mälestiseks kohalikust 15. sajandi alguse arhitektuurist.

Juba 1363. a. on Suurgildi liikmeskonnast osa liitunud hea-

⁷¹ III, 686 ja III, 687.

⁷² Rb, 515.

⁷³ Rb, 533.

⁷⁴ III, 686.

tegevust viljelevaks rühmaks, mida nimetatakse «Tafelgildeks» ja mis jagas almuseid Pühavaimu kiriku juures. Teatavasti ei kuulunud Pühavaimu kirik sel ajal enam südalinna kihelkonnale ja usutavasti olid selleks ajaks jõudnud lõpule ka kiriku ümberehitustööd, milliseid mainitakse 1360. a. paigu. Tõenäoselt on võimalik «Tafelgilde» rajamist viia ühte kiriku taasavamisega ja ümbernimetamisega «raekabeliks».

Veel enne sajandi lõppu (1399. a.) eraldus Suurgildist vallaliste kaupmeeste rühm, mis hiljem eksisteeris Mustpeade Vennaskonnana. Sellesse vennaskonda kuulusid eeskätt võorastest linnadest pärinevad, kuid sageli Tallinnas viibivad kaupmehed ja peale nende ka kohalike kaupmeeste pojad, kellele Mustpeade Vennaskonnas viibimine oli teatavaks õppeajaks, mille kestel võõramaalastega sõlmitud sõprusdemed osutusid oluliseks hili-semas iseseisvas kaubanduslikus tegevuses. Pärines mustpea kas võõrsilt või Tallinnast, ikkagi võis ta siin kujundada oma kar-jääriredelit. Abielludes kohaliku kaupmehe tütre või lesega, võis ta astuda Tallinna kodanikuks ja Suurgildi liikmeks ning alustada tegevust täieõigusliku kaupmehena. Suurgildis sõltus tema edu peamiselt jõukuse astmest ja sugulussidemeist ning soodsal juhul võis ta niivõrd pälvida rae tähelepanu, et juba mõne aasta pärast koopteeriti rae koosseisu.

Kuni Liivi sõjani oli Mustpeade Vennaskonnas võõramaalaste osatähtsus suur, kuid Tallinna kaubandusliku tähtsuse langusega ühenduses taandus see organisatsioon järk-järgult kohalike kaup-mehe-võsude «klubiks», kuni kapitalismi perioodil elas uuesti üle mõningaid muudatusi, millede jälgimine aga ei kuulu siia.

Kuigi Tallinna Mustpeade Vennaskond tekkis 1399. a., ei ole meil kindlaid teateid organisatsiooni koosviibi-miste ruumidest enne kui 15. sajandi lõpupoolelt. Alles 1531. a. osteti vennaskonnale «gildihooneks» maja, resp. kinnistu Pikal tänaval (hilisem nr. 63), mida nad juba pikemat aega olid kasu-tanud rendilepingu alusel.

Mustpeade ajaloo kirjutajad märgivad, et vennaskond on algul korraldanud oma koosviibimisi selleks üüritud majas, nimelt 1483—1485 Marcus Loszi majas ja 1485—1486 Jasper Nötkeni majas, kuid juba 1486. a. alates raehärra Markward Bretholdi majas, mis asus Pikal tänaval Oleviste Gildi kõrval, ja alates 1517. a. lõpust samas majas, mille nad omandasid 1531. a.⁷⁵ Tei-

⁷⁵ F. Amelung und G. Wrangell, Geschichte der Revaler Schwarzenhäupter. Reval 1930, lk. 15. Seal oletavad autorid, et tegemist on kogu aja jooksul ainult ühe ja sama majaga. Tõe jaluleseadmiseks peab märkima, et Marcus Losz (kodanik 1462. a., surnud enne 1481. a.) elunes Vene tänaval, kus temal oli elamu kinnistul nr. 243 ja naaberkinnistu (nr. 239 Vene ja Apteegi tän. nurgal) kanti pärandina tema laste nimele 1481. a. Ilmselt mõni kinnistu nr. 239 hoonetest oligi üüritud Mustpeadele. Jasper Notke'le kuulus mainitud aastail kinnistu nr. 348 Kullassepa tänaval ja 1491. a. sai ta kaasavaraks kinnistu nr. 298 praeguse Voorimehe tänava ja Raekoja väljaku nurgal. Mustpeade kasu-tuses oli tõenäoliselt esimene neist.

sal toovad samad autorid ära selle hoone varasemate omanike nimistu aastaist 1333—1531⁷⁶, kuid see on koostatud kergekäelselt. Jälgides teoses viidatud alliktekste ja võrreldes neid kvartali plaaniga ning naaberkinnistute kohta käiva materjaliga selgub, et varasemad teated kuni 1433. aastani käsitlevad kinnistut nr. 62-I ja alles hilisemad, alates 1478. a., käivad kinnistu nr. 63 kohta, s. o. kinnistu kohta, mis asus Oleviste Gildi kõrval ja mille mustpead ostsid 1531. a. Selle kinnistu varasemaist omanikest teame järgmist.

1) 1369. a. kuulus see kinnistu Oleviste Gildi kõrval raehärrale Thydemannus Wickedede'le.⁷⁷

2) 1404. a. loovutasid tema lesk ja samanimeline poeg selle kinnistu Hans Westhoffi lesele,⁷⁸ kes tõenäoliselt oli raehärra T. Wickedede tütar

3) 1406. a. oli kinnistu omanikuks Tydeke Nasschart, kes loovutas kinnistu põhjapoolse osa, mis hiljem figureerib nr. 62-II all.⁷⁹ Ilmselt on T. Nasschart abiellunud H. Westhoffi lesega ja saanud sel teel kinnistu nr. 63 omanikuks.

4) 1420. a. oli kinnistu nr. 63 veel T. Nasschart'i nimel.⁸⁰

5) 1478. a. loovutas Vincentius Nasschart'i lesk oma kolme pojaga selle kinnistu raehärra Marquart Bretholt'ile.⁸¹

6) 1517 a. loovutasid raehärra Marcus Bretholt'i lese eestkostjad selle kinnistu raehärra Johan (alias Joan) Viandile.⁸²

Autorite eksituse on põhjustanud asjaolu, et ka kinnistu nr. 62-I kuulus aastail 1433—1511 Nasschart'i perekonnale, kuid pärandi üleminekud poegadele ei ole kinnisturaamatus registreeritud.

Esimese detailsema teate Mustpeade Vennaskonna maja kohta saame 1522. a. üürilepingust bürgermeister J. Viandi ja mustpeade vahel.⁸³ Selle tekstist võib lugeda, et üüritav hoone asus Pika tänava ääres; hoone alumisel korrusel oli suurem esik ja köetav tuba ning nende all kelder; köetava ruumi (*dornitze*) peal asus saal; saali peal asunud pööninguruumid (*kornehus*) jäid endiselt J. Viandi kasutusse. Maja juurde kuulus veel 5 kambrit, millede asukoht pole täpselt määratav; need läksid mustpeade kasutusse.

Teiseks teateks on joonis 16. sajandi algupoolelt, mida refe-

⁷⁶ Op. cit., lk. 420.

⁷⁷ II, 313.

⁷⁸ III, 527.

⁷⁹ III, 559.

⁸⁰ III, 859.

⁸¹ AHB, 55-a.

⁸² Ibidem.

⁸³ Aa 7, 182: *Also her Joan Viant densuluisten itztgemelter Swarten Houeden geselschap besten heft vorhureth syn hus yn der langestrade negest Sunt Olaffs gildestauen bolegen, itzunder de swarten houede genommet, dat vorhues und dornitzen mit dem keller dar under und viff kamern vor und achter bolegen. Des zo sal her Joan Viant de slotel tom vorhuse und to deme sale bauen der dornitzen boholden toszamet dem kornehuse dat her Joan alleynne tokumpt.*

reerib ⁸⁴ W. Neumann. Tema sõnastusest võib järeldada, et hoone alumine korrus omas Pikal tänaval kaht akent, üht ust ja üht väravat ning teine korrus kolme akent nagu nüüdki. Nii pidi värav olema mitte maja kõrval, vaid all, olles seega kangialuse väravaks. Hoone praeguse põhiplaani järgi pidi kangialune asuma maja põhjaküljel, kinnistu nr. 62-II kõrval. Osa kambreist asus tõenäoliselt kangialuse peal, seega tookordse saali kõrval, ja ülejäänud vahest juurdeehitusena maja õuepoolses otsas.

Kolmandaks huvitavaks teateks mustpeade hoone kohta on ostuleping 14. 01. 1531, millega kinnistu läks vennaskonna omandiks. Kahjuks ei ole seda dokumenti. Mustpeade Vennaskonna arhiivi Tallinna jäänud osas ja seetõttu oleme sunnitud kasutama F. Amelungi vähetäpset referaati sellest. ⁸⁵ Tema sõnadest selgub, et mustpead said lepinguga õiguse ka teise juurdekuuluva hoone käsutamiseks ja vajaduse korral ümberehitamiseks. Kvarтали plaanilt ja kinnisturaamatu teadetest selgub, et «juurdekuuluvaks hooneks» oli mingi kiviait tagahoovis, vastu Säde tänavat, s. o. hilisem kinnistu nr. 286. ⁸⁶

Neljandaks on ehitustööde ülevaatus akt augustist 1531. a. mis mustpeade ajaloo koostajatel on jäänud tähele panemata. ⁸⁷

⁸⁴ *Nach einer rohen Handzeichnung aus dem Anfange des 16. Jahrhunderts, die sich in einem der die Zeit von 1500 bis 1581 umfassenden Bruderbücher befindet, besass das Gebäude im Erdgeschoss damals zwei Fenster, eine Thür und ein grösseres Thor, im Obergeschoss, wie jetzt, drei Fenster* (Nottbeck und Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. II Bd. Reval 1904, lk. 202).

⁸⁵ *Am 14. Januar 1531 kaufte die Gesellschaft ihr jetziges Haus erb- und eigentümlich und schloss diesen Kaufcontract mit den Vormündern der Wittwe und Kinder des inzwischen gestorbenen Bürgermeisters Johann Viant ab. Es wurde dabei ausgemacht, dass die Schwarzenhäupter das Recht hätten, das (in der Langen-Strasse zwischen der Olai-Gilde und Hermann Bartmanns Hause gelegene) anstossende Gebäude zum Schwarzenhäupterhaus zuzuziehen und auszubauen. Dies geschah und dadurch entstand die «neue Dorntze» (d. i. Saal).* (F. Amelung, Gesichte der Revaler Schwarzenhäupter. Reval, 1885, lk. 65). Amelungi poolt sulgudesse asetatud «selgitus» on põhjustanud segaduse W. Neumannil, kes siit järeldas, et nr. 63 juurde pidi kindlasti kuuluma hoone Pika tänava ääres ja järelikult nr. 65. Tema kopeerimisel kordas sama viga ka H. Peets. Tegelikult kuulus nr. 65 Oleviste Gildile ja Herman Bartmanile kuulus nr. 62-II ja nende vahel asus ainult üks hoone nr. 63.

⁸⁶ Seda tõendavad järgmised teated kinnistu nr. 63 loovutusaktidest: AHB, 55-a (1478): *dat inwonlike hus und erue tuschen sunt Olaues gildestauen* [nr. 65] *und Clawes Drogen, des ouerscherers huse* [nr. 62-II] *myt dem stenhuse tegen Hindrik Tolners porte* [nr. 225] *ouer belegen*.

AHB, 55-a (1517): *hus tuschen sunt Olaues gildestauen* [nr. 65] *und Berndt Simonszen zynem huse* [nr. 62-II] *myt einem stenhuse, belegen achter deme hilghen gheste by des ouerscherers hofporten*. Järelikult kuulus mustpeade kasutuses olnud maja juurde veel kiviait tagahoovis Säde tänava ääres ja hoovivärav selle kõrval. Arvatavasti on bürgermeister Joan Viant selle aida mingisugusel moel ümber ehitanud, millega ühenduses sõlmis ka kokkuleppe Oleviste Gildiga, nagu seda mainitakse 1531. a. augusti dokumendis (Aa 19, 915).

⁸⁷ Aa 19, 915: *Hans Viandes nuge gebuwete, zo den Swarten Houeden tom besten to eynem gildestauen gebuweth werth*. Selle akti täielik tekst on lisatud töö lõppu.

Sellest selgub, et Hans Viant, bürgermeister Joan Viant'i poeg, on ehitanud mustpeadele gilditoa, kuid seejuures riivanud Oleviste Gildi kui naaberkinnistu omaniku õigusi. Vastav komisjon teostas paikset ülevaatust Oleviste Gildi õuest ning koostas akti, millest selgub järgmisi olulisi detaile.

1) Surnud Joan Viant ja Oleviste Gild on aastate eest fikseerinud vastastikuseid lubadusi, millest mainitud gilditoa ehitamisel ei ole kinni peetud.

2) Hans Viant'i hoonel on lasunud keeluklausel (*gesperte*) ja uue hoone, s. o. gilditoa ehitamine on toimunud ebatavaliselt (*unwonlick*) Ehitamiseks oleks tulnud küsida luba Oleviste Gildilt, kuid seda ei ole tehtud; ka ei ole Oleviste Gild selgesõnaliselt keelanud, kui juba ehitustöödega riivati tema õigusi.

3) Uue gilditoa on Hans Viant eitanud otse Oleviste Gildile kuulunud hoone kõrvale ja võtnud viimasele kuuluva müüri gilditoa müüri sisse. (Ilmselt ehituskulude säästmiseks!)

4) Mõlema poole palvel määrab raad, et

a) Oleviste Gildi vennad võivad poolt müüri kasutada vabalt ja takistamatult ning ehitada selle külge, mida peavad vajalikuks ja kasulikuks, kuid

b) Hans Viant peab kaks jalga allpool oma hoone räästast rajama veejuhtme jm.

c) Hans Viant peab oma kulul ehitama Oleviste Gildi hoone katusele nn. vintskap-akna (*kapfenster*), kust pääseks kahe katuse vahele rajatava veejuhtme juurde.

d) Oleviste Gild peab hoidma korras veejuhtme ja hoolitsema sinna koguneva lume kõrvaldamise eest ning mahaloobitud lume oma õuest välja vedama.

e) (Säde) tänavale loobitud lume peab laskma ära vedada Hans Viant.

f) Selleks peab Hans Viant laskma kirjutada oma majale 100-margase võla (resp. obligatsiooni), mille kasviku arvel Oleviste Gild palkab mehe, kes valvab veejuhtme korrasoleku järgi ja kõrvaldab sealt lume.

g) Veel peab Hans Viant oma ebatavalise ehituse tõttu laskma kirjutada oma majale 200 marka, mille kasviku kord aastas (*up paschen*) makstakse Oleviste Gildile.

Ei ole mingisugust kahtlust, et Hans Viant'i poolt ehitatud gildituba on mustpeade suur saal, mis on ehitatud mustpeade hoone tagaseina külge ja mille otsaaknad Säde tänaval asuvad teisel korrusel. See on ehitatud kahele väikesele, teineteisest sissesõiduteest eraldatud hoonele pealisehitusena, kusjuures saali põhjakülje seinast läänepoolne osa toetub võimsale kaheksatahulisele sambale, mis on püstitatud keset endist hoovi. Hilisemate juurdeehitustega on siseõu kujunenud omapäraseks — pealt katavad seda hoone teise korruse ruumide põrandad ja ainult kõver kangialune viib välja Säde tänavale. Väljapääs Pikale tänavale

on juba ammu suletud ning ainult õuest võib märgata selle kunagist asukohta.

Kuni kord üksikasjalise uurimisega selgitatakse tõeline ehitustööde teostamise järjekord ja kogu hoonetekompleksi kujunemiskäik, tuleb meil piirduda ainult mõningate oletustega nende suhtes. Usutavasti ehitati algul kaks väikest hoonet kahele poole väravat. Seejärel viidi need ühise katuse alla, millega tekkis kangialune ja selle peale laoruum; räästas jäi madalamale Oleviste Gildile kuuluva naaberhoone räästast. See oligi kiviat, mida mainitakse 1487 ja 1517 a., ning «juurdekuuluv hoone» 1531. a. jaanuari ostulepingus. Hans Viant'i gilditoa ehitamisel püstitati õues olev sammas ja hoone pikenes kuni peahooneni, kuid lisaks sellele ehitati üles ka uued seinad teise korruse, s. o. saali jaoks ja osa seina ehitati koguni naaberkinnistul asuva hoone müüri peale, millega rikuti naabri omandiõigust. Uue hoone räästas kerkis tublisti (vähemalt 2 jalga) üle naaberhoone räästa, mistõttu just viimast hakkas ohustama kahelt katuselt kokkuvoolav vesi ning tekkis tõsine hirm talvise lumekoorma ja selle sulamisest tekkiva vee ees. Ilmselt neil põhjustel paluti vahekordade lahendamiseks abi raelt. Uue gildisaali välised ehitustööd pidid 1531. a. augustis olema juba lõpujärgus, mistõttu nende tööde maht ei saanud olla eriti suur, kui arvestame, et tööd võisid alata alles varakevadel ja et neid oli seega teostatud ainult 4—5 kuu vältel.

Kuigi seda 1531. a. augusti akti varasemad uurijad, nagu G. Hansen ja W. Neumann ei ole kasutanud, on nad «asitõendi» varal samuti suutnud fikseerida ümberehituse, resp. mustpeade saali ehitamise aja 1532. aastasse.⁸⁸ Selleks asitõendiks on olnud üks kolmest saledast kaheksatahulise kapiteeliga sambast mustpeade saalis, millel muuhulgas leidis ka aastaarv «mvcxxxij» (=1532) Hanseni ja Neumanni järgi asusid need sambad veel möödunud sajandi lõpul ridamisi piki saali ning aastaarvuga tähistatu oli rea viimane. Ilmselt 1908. a. toimunud ümberehituse puhul on need sambad oma vanalt kohalt kõrvaldatud ja nüüd toetub saali lääneotsas asuv rõdu neljale suhteliselt lühikesele vanale sambale. Neist kaks äärmist asetsevad pooleldi seina sees, kuid kahel keskmisel ilutsevad «mvcxxxij» ja «renovatum 1908». Järelikult on kolme vana samba lühendamisel tekkinud jäägist kombineeritud juurde veel neljas sammas.

Neist sammastest on juttu ka ehituslepingus, mille mustpead

⁸⁸ E. v. Nottbeck und W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. II Bd. Reval 1904, lk. 202: *Umbauten des Innern werden bald nach dem Uebergange des Hauses in den Besitz der Schwarzenhäupter vorgenommen worden sein, und wahrscheinlich wurde damals der untere Saal, die Dorntse (ein heizbares Gemach) angelegt, dessen eine Mittelsäule die Jahreszahl 1532 trägt.*

G. v. Hansen, Aus baltischer Vergangenheit. Reval 1894, lk. 3: *Gleich nach der Ankauf des Hauses durch die Schwarzenhäupter mögen diese Säulen beim völligen Umbau desselben aufgerichtet sein, wie solches die an der dritten Säule befindliche Jahreszahl 1532 aufwies.*

16. 02. 1793 sõlmisid arhitekt Schulziga. Muude tööde hulgas kohustus viimane ka vanas saalis kõveraks paindunud sambad maha võtma ja uuesti püstitama.⁸⁹

Mustpeade peahoone Pika tänava ääres (kinnistu nr. 63) on aja jooksul elanud üle mitmeid sisemisi ümberehitusi, milledest olulisemad olid vahest kangialuse kinniehitamine ja liitmine siseruumidega ning samuti kinnistu nr. 62 ühe alumise korruse ruumi liitmine oma ruumidega. Hoone fassaadi ümberkujundamine on teostatud 1597. a. tookordse Tallinna suurima meistri Arent Passeri poolt. Fassaadil on rikkalikult dekoratiivseid raidkive, millest osa kindlasti pärineb ajajärgust pärast 1531. aastat, kuid eeskätt nelja hansakontorit (Brügge, Novgorodi, Londoni ja Bergeni) vapid võiksid pärineda varasemast ajast ja vahest ka mõnelt teiselt hoonelt.

Kui kodanlik vabariik 1920. a. ühes seisuslike organisatsioonide sulgemisega likvideeris Tallinna Kanuti Gildi ja Suurgildi, siis jättis ta Mustpeade Vennaskonna kui «seltskondliku» organisatsiooni likvideerimata ja see eksisteeris saksluse kantsina kuni 1940. aastani, taaselustudes isegi veel fašistliku okupatsiooni aastail. Tänapäeval kuuluvad nii mustpeade vanad hooned kui ka endised Oleviste Gildi hooned, mis aegade jooksul omandati mustpeade poolt, tervikuna Tallinna Jaan Tombi nimelisele kultuuri-klubile.

Tallinna all-linna gildihoonetena vaadeldud objektid ühes raekojaga on kindlasti olnud kohaliku keskaegse arhitektuuri silmapaistvamaid saavutusi sakraalehituste kõrval. Peale mustpeade saali, mis valmis 1532. a., on teised kõik ehitatud 15. sajandil: esimesena raekoda, siis Suurgildi hoone ja seejärel Oleviste Gildi saal ning sajandi teisel poolel veel Kanuti Gildi saal. Nad kõik on olnud kahelöövilised ja ehitatud paest. Möödunud sajandi 20-ndail aastail alustatud võitlus viilude vastu ja «moderniseerimistõbi» on osaliselt jätkunud kuni käesoleva sajandi alguseni ning selle ohvriks on langenud mustpeade saal ning Kanuti Gildi hoone täielikult. Peamiselt ainult viilu kaotamisega on pääsenud Oleviste Gildi saal. Raekoja kodanikesaal on vahelae ja vaheseintega jaotatud osadeks, kust terviklikku muljet on raske saada. Ning lõpuks ainsana võimaldab veel Suurgildi hoone enam-vähem terviklikku ülevaadet Tallinna 15. sajandi ühiskondlike hoonete arhitektuurist, kuna teiste juures võib jälgida ainult üksikuid detaile.

Meie ei tea nende suurepäraste hoonete ehitusmeistreid, et tea, nende nimesid, päritolu ega suhteid Tallinnaga, kuid vaada-

⁸⁹ F. Amelung und G. Wrangell, *Geschichte der Revaler Schwarzenhäupter*. Reval 1930, lk. 344: *... er übernahm die krummgebogenen Pfeiler im alten Saal abzunehmen und von neuem aufzuführen.*

Arhitekt Schulz sel juhul võiks olla identne Jeenast pärineva ja 1760. a. Tallinna kodanikuks võetud Johan Schultz'iga, kes 1775—1785 oli kinnistu nr. 22 omanik ja kandis tiitlit «Crons-Architector».

tes Tallinna kodanikeraamatu sissekandeid 15. sajandist, üllatab eestlaste rohkus müürseppade hulgas just sajandi esimesel veerandil. Müürseppi on olnud niivõrd hädasti vaja, et kodanikuks võtmisel on enamik neist võinud võlgu jääda kodanikumaksu, mille sissenõudmine ei toimu ka hiljem rea aastate vältel. Võime kujutleda, et suured ehitustööd linna kindlustamise alal kui ka puumajade asendamisel kivimajadega ning ühiskondlike hoonete ehitamine paisutasid eriti suureks nõudmise selle ala oskustööliste järele. Sellises olukorras pidi raekirjutaja suhtuma müürseppadesse erakordse leebusega, kuid ka müürsepad ise pidid tundma oma väärtust, sest nähtub, et suurem osa neist ei ole kavatse nudki kodanikumaksu tasumisega kiirustada.⁹⁰ Seejuures ei saa tekkida mingit kahtlust, et just samade müürseppade käte jõul said kerkida tookordsed kivihooned kui ka linnamüürid.

Oleme juba märkinud, et kõik gildihooned asusid Pikal tänaval, s. o. tookordsel peatänaval. Siin oli 15. sajandil juba raeperekondade ja teiste suurkaupmeeste elamisrajoon. Ainult Suur-Rannavärava lähedal oli mõningaid käsitööliste elamuid. Käsitööliste peamisteks tänavateks olid nüüdsed Harju, Kullassepa, Ed. Vilde, Kinga, Apteegi ja Rataskaevu tänav. Kui aga Oleviste ja Kanuti Gildi hooned samuti asusid Pikal tänaval ja seega eemal käsitööliste elamisrajoonidest, siis võiks selle põhjuseks pidada ainult seda, et ka nende gildide liikmeskonda kuulus kinnistute ja hoonete soetamise perioodil veel suuremal arvul kaupmehi, kes gildihoonele kohta valides silmas pidasid esinduslikkust ning sadama ja turu lähedust. Sel puhul pidi neiski gildides otsustav enamus kuuluma neile isikuile, kes märksa rohkem olid huvitatud merekaubandusest kui kaubitsemisest sisemaaga, mille kanaliteks olid Viru ja Harju tänav.

On muidugi eri küsimus, kuivõrd tihedad olid sidemed Oleviste Gildi ja Oleviste kiriku vahel 13. sajandil. Säilinud materjalidest sellele küsimusele rahuldavat vastust seni leitud ei ole, kuid religioossete gildide seos kabelite ehitamisega lubab teha mõningaid oletusi ka Oleviste Gildi suhtes. Nii peab käesoleva autor võimalikuks, et Oleviste kiriku vana kinnistu Laia ja Laboratooriumi tänava vahel oma igivana kabeliga oli algpunktiks ning ühiseks koldeks, kus Oleviste Gild ja Oleviste kirik asusid veel ühisel territooriumil. Näib võimalikuna, et linna kaitsepiirde

⁹⁰ O. Greiffenhagen, Tallinna kodanikkuderaamat 1409—1624. Tallinn 1932. Tähelepanu väärivad selles suhtes mõned märkused: lk. 2 (2-a — 1411. a.) — *Dyt synt stenwoters und syn schuldich int jar xiiijc und xj jar* — sellele järgneb 37 nime; lk. 12 (8-c — 1419. a.) — *Int jar xiiijc und xix. Dusse nagescreuen stenwortere synt ere borgerschopp schuldich:* (17 nime); lk. 16 (10-b — 1423. a.) on kirjutatud kümme nime, kes on esinenud ka eespool, ning lisatud juurde märkus — *Wesz sal ick my hen keren:* Ilmselt oli raekirjutaja nende suhtes nõutu ja kaotanud lootuse, sest kui eespool oli nimedele lisatud ka võla suurus, siis viimasel juhul pole enam juttu ei võlast ega selle suuruselt. Lk. XII—XIII märgib ka O. Greiffenhagen: *Man muss bezweifeln, dass sie das gewöhnliche Bürgergeld gezahlt haben.*

järjekordne avardamine, mida kuninganna Margareta 1265. a. oma kirjadega⁹¹ nõudis Tallinna raelt ja Tallinnas elunevalt vasallidelt, tõi kaasa ka endisele skandinaavlaste kaubahoovile ehk, kui nii võib nimetada, gildihoovile omanikuvahetuse. Ühenduses uue maa-ala haaramisega linna kaitsepiirdesse kujunes soodus juhus vahetuseks. Oleviste gild sai endale uue kinnistu siselinna Pika tänava äärde ning loovutas vastutasuks oma senise kinnistu, mis endiselt jäi väljaspoole linna, Taani kuningavõimule, kes endise kaubahoovi pühale Olavile pühendatud kiriku omakorda juba kihelkonnakirikuna allutas 1267. a. Tallinna nais-tsistertslaste püha Mihkli kloostri.

Kui need oletused osutuvad paikapidavaiks, siis tuleb Oleviste Gildi tema esialgsel kujul pidada analoogseks nende kaupmeeste gildidega, mis juba 12. sajandil eksisteerisid Novgorodis ja Visbys. Need olid võõramaiste kaupmeeste organisatsioonid, kes antud linnades omasid pidevalt kasutatavat peatuspaika oma kaubahoovi ehk gildihoovi näol. Ristiusu mõjul oli sellises kaubahoovis tavaliselt oma kirik, mis ainsa kiviehitusena oli ühtlasi ka tulekindlaks aidaks hinnalisemale kaubale. Novgorodis asusid need kaubahoovid turu läheduses ning ka Visbys olid need rajatud väljaspoole esialgset kindlustatud asulat, kuni alles linna kasvamisega jäid linnamüüri haardesse. Ja kui P. Johansen kirjutab, et Tallinnas oli vene kirik juba enne 1219. aastat,⁹² siis kehtib see kindlasti nüüdsel Sulevimäel asunud endise novgorodlaste kaubahoovi kiriku kohta, mis likvideeriti aastail 1410—1413 ühenduses linnamüüri ehitamisega resp. ümberehitamisega. Kuna aga Sulevimägi kui ka vana Oleviste kinnistu 1219. a. asusid väljaspool linna, siis on analoogia ilmne.

Tuleb pidada silmas, et Tallinna lahe suudmest mööduv kaubatee juba 8. sajandi lõpul ulatus läänest kuni Volgal asunud kaubanduskeskusteni. Samuti pole kahtlust, et Novgorodi ühendustee Skandinaaviaga 9. sajandil pidi kulgema samu radu. Seetõttu pidi nii Novgorodi kui ka Skandinaavia kaupmeeste huvi siinsete peatuspaikade ja asulate vastu kujunema piisavalt suureks, et tõenäoselt 11. sajandi algupoolel rajatud Tallinna linnalise asula juurde luua ka oma kaubahoove.

Ligikaudu analoogseks liiklussõlmeks oli ka Riia linna ase Daugava suudme alal ning Riia piiskop Albert kõneleb juba 1211. a. ojamaalastele või Visby sakslastele antud privileegis gildidest.⁹³ Seetõttu näib täiesti ebaloogilisena väide, et gildid Tallinnas tekkisid alles pisut varem kui neid mainitakse 14. sajandist säilinud allikais.

⁹¹ G. Hansen'i Tallinna linna arhiivi kataloog. Teine, ümbertöötatud ja täiendatud väljaanne. Tallinn 1926, lk. 194.

⁹² P. Johansen, Novgorod und die Hanse. Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte. Gedächtnisschrift für Fritz Rörig. Lübeck 1953, lk. 130.

⁹³ UB I, 20.

On vaieldamatu, et katoliiklik kirik töötas käsikäes «kristlastest» kaupmehega, kusjuures pioneeri osa kuulus kaupmehele ka läänest itta tungimisel. Rooma paavst ja tema piiskopid läkitasid kaupmeeste laevadel teele alluvaid vaimulikke, kes tutvusid kohtadel-olustikuga ja kogusid informatsiooni. Seejärel saadeti teele ristisõdijate salku, kes tule ja mõõgaga pidid suurendama kiriku tulusid. Kuid kahjuks on vaimulike poolt koostatud vanemad kroonikad ja nende jälgedes ka hilisemad baltisaksa ajaloolaste tööd kaupmehe kui pioneeri surunud täiesti kõrvale ja tema tegevust võime ainult aimata vaimulike talaaride varjust.

Rakendades vajalikul määral kriitilist suhtumist ning arvestades senisest rohkem majanduslike tegurite mõju, osutub aga sageli võimalikuks ka vanema ajaloo puhastamine mõningatest «retušeerimistest». Kuid selline töö nõuab terve rea mitmekülgsid eriuurimusi, millistest vähemalt üks peaks haarama meie keskaegseid gilde. Käesoleva töö eesmärgiks oli ainult tagasihoidlik püüe — näidata, et see teema väärib ja vajab uurimist.

Sunt Olaues gilde — Hans Viant.

Anno XXXI am XXVI augusti Qwemen vor unszen Radt dussze nahvolgende parthe de ere twistzake tho irkentnissze unszes rades gestellet unnd ut den handen gegeuen hebben dar bie tho vorbliuende, yn welckerer iegenwordicheit dussze navolgende vordracht zceddel zo to vollenkamener entscheiding der zaken vorrhameth is gelesen warth, van worden tho worden ludende zo hir nahvolgeth: Anno XXXI Sonnauendes nah Laurencii syn yn dem gehofte Sunt Olaues gildestauens mith eyn ander vorgadderth gewesen de olderman myt den oldesten dersuluigen Gilde van eynen unnd Hinrick Dellingkhusszen unnd Clawes Radenbeck, volmechtich van Hans Viandes wegen, anderen deyles, thosamet eynen ersamen rade zo ock beiden parten tho gude aldar gewesen is, ummb Hans Viandes nuge gebuwete zo den Swarten Houeden tom besten to eynem gildestauen gebuwet werth tho bosichtigen.

Des zo syn der beiden bie eyn ander gelegenen huser halven, van zeligen her Joan Viande unnd gemelter gildebrodern vormals summige gelofte gescheen, de seh sich under malck ander nicht gehalten hebben. Derhalven sollen zodane gelofte allenthaluen kraftlos wesen. Sust is eth In der bosichtinge des nugen gebuwetes irkant und bofunden, dat Hans Viant der gilde tho nah gebuweth und der gilden mure In sine mure getagen heft, des zo hebben beide parthe ere twistzake uth den handen gegeuen und tho frunthlicker irkentnissze eynes ersamen rades gestellet unnd dar bie vorbliuen laten. In deme auer up Hans Viandes huse eth gesperte alrede upgesettet is unnd zodaen unwonlick gebuwete van der gilde wegen er eth vollentagen warth nicht biegespraket unnd gesperet is worden, so heft eyn radt up beider parthe vorwillinghe unnd vorbliuent in der zaken irkandt, dath Sunt Olaues gilde broder den frigheit der haluen muren frig unnd unvorhindert beholden, und dar up buwen sollen und mogen, wes en van noeden unnd profithlick is, des zo sal Hans Viant ij foeth under synem druppenfalle bracken steken unnd ronnen leggen laten unnd sal myth legensparren van der gilde huse den druppenfal in de ronnen leiden, und zodaen affdack myt breiden ofte stenen nah notroft decken laten. Dar tho sal Hans Viandt In Sunt Olaues gildehuse eyn kapfensster na der ronnen werth up syne unkost laten maken unnd de gilde sal de ronnen waren und den sne dar uth werpen laten und uth

erem gehofte wech foren, auer den anderen sne thor stratewerth sal Hans Viant uthforen laten der haluen zo sal Hans Viandt up syn hus sunt Olaues gilde broderen laten thoschriuen eyn C mark ummb eynen man zo de ronnen wachtet und den sne dar uth werpeth dar mede tho holdende. Noch zo sal Hans Viant ummb des ungewonlicken gebuwetes willen up syn hus den gemelten gildebrodere vorwisszen unnd thoschriuen laten twe hundert marck, iarlick up passchen tho vorrenten. Hir mede sollen seh van beiden parten tom gantzen vollenkamenem ende gescheden und vordragen syn nu unnd yn tho kamenden tyden numer up malck ander tho zakende, welck alles to mehr orkunde zo vorgunt is yn dith unsze denckelbock tho vortekenenn.

KASUTATUD ALLIKAD.

Tallinna Linnaarhiivi arhiivimaterjal:

Aa 7.

Aa 15-a.

Aa 19.

Aa 35-b (Das alte Hauptbuch = AHB).

Aa 35-c, 35-d, 35-e, 35-f (Das neue Pergament-Hauptbuch = NHB).
[Paginatsioon läbib kõiki nelja köidet.]

Ac 1.

BN 1.

Arhiivimaterjali publikatsioonid:

L. Arbusow, Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312—1360).
Reval 1888. (Lühendatult — I.)

E. v. Nottbeck, Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360—1383).
Reval 1890. (Lühendatult — II.)

E. v. Nottbeck, Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383 —
1458). Reval 1892. (Lühendatult — III.)

A. Plaesterer, Tallinna pärgamentne rendiseraamat (1382—1518).
Tallinn 1930. (Lühendatult — Rb.)

O. Greiffenhagen, Tallinna kodanikkuderaamat 1409—1624. Tal-
linn 1932.

P. Johansen, Tallinna märkmeteraamatud 1333—1374. Tallinn 1935.
Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch.

I seeriast I ja V köide (UB I; UB V).

II seeriast I, II ja III köide (UB 2, I—III).

Trükitud uurimused ja muud teosed:

F. Amelung, Geschichte der Revaler Schwarzenhäupter. Reval 1885.

F. Amelung und G. Wrangell, Geschichte der Revaler Schwarzen-
häupter. Reval 1930.

L. Arbusow (jun.), Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und
Kurland. I Hälfte. Leipzig und Riga 1919.

J. G. Arndt, Der Liefländischen Chronik Anderer Theil .. Halle im
Magdeburgischen 1753.

G. v. Hansen, Aus baltischer Vergangenheit. Reval 1894.

G. v. Hansen, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals. III Aufl.
Reval 1885.

P. Johansen, Novgorod und die Hanse. Städtewesen und Bürgertum
als geschichtliche Kräfte. Gedächtnisschrift für Fritz Rörig. Lübeck 1953.

S. Karling, Die Marienkapelle an der Olaikirche in Tallinn und ihr
Bildwerk. OES Aastaraamat 1935. Tartu 1937, lk. 97—159.

H. Laakmann, Allgemeines Adress-Buch für das Gouvernement Ehst-
land. Reval 1843.

A. Margus, Einleitung. Tallinna Linnaarhiivi kataloog IV. Kanuti gildi
arhiiv. Tallinn 1938.

E. v. Nottbeck und W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler
der Stadt Reval. Reval 1904.

W. Stieda und C. Mettig, Schragen der Gilden und Aemter der
Stadt Riga bis 1621. Riga 1896.

J. E. Ph. Willigerod, Das Schwarzenhäupter-Korps zu Reval. Reval 1830.

Perioodika ja teatmeteosed:

«Das Inland» 1843.

«Revalsche Zeitung» 1863.

Nordisk Familjebok. III uppl. 8-de band. Stockholm 1929.

ÜBER DIE TALLINER GILDEN UND IHRE IMMOBILIEN.

L. Tiik

Zusammenfassung

In seiner 1896 erschienenen Untersuchung stellt Wilhelm Stieda die Behauptung auf, daß die ältesten livländischen Gilden zum Zweck gegenseitiger Unterstützung geschaffene religiöse und wohltätige Bruderschaften waren, von denen sich im Laufe der Zeit gewerbliche Handwerker- und Kaufmannsgilden absonderten. Dagegen zeigte L. Arbusow d. J. schon 1919, daß die Verhältnisse viel komplizierter lagen und die sogenannten gewerblichen Gilden unter ihre Mitglieder in früheren Zeiten außer Bürgern auch Geistliche und Adlige aufnahmen, und daß es außerdem religiöse Gilden gegeben hat, denen sowohl Männer als auch Frauen und sogar Undeutsche (Esten, Letten usw.) angehörten, die nicht einmal Bürger der Stadt zu sein brauchten.

Im vorliegenden Aufsatz hat es der Verfasser versucht, die ehemaligen Tallinner Gilden nach verschiedenen Gesichtspunkten zu gruppieren und ist dabei zu folgenden Ergebnissen gelangt:

1) Als Brüder der Olai-, der Kanuti- und der Großen Gilde sind seit dem 15. Jh. nur Männer bezeugt, die gleichzeitig auch Bürger der Stadt Tallinn waren. Daher waren die Vorstandsmitglieder der genannten Gilden zugleich auch Vertreter der städtischen Bürgerschaft und als solche mit gewissen administrativen Obliegenheiten betraut.

2) Die vor 1399 aus der Großen Gilde ausgeschiedene Bruderschaft der Schwarzhäupter bestand zu einem Teil aus ausländischen Kaufleuten, zum anderen aus ortsansässigen Kaufmannsöhnen. Da die Mitglieder nicht zu den Bürgern der Stadt gerechnet wurden, hatte die Vereinigung trotz der hohen gesellschaftlichen Stellung ihrer Glieder an der Verwaltung des städtischen Gemeinwesens keinen Anteil.

3) Eine wohltätige Organisation war die 1363 von der Großen Gilde gestiftete «Tafelgilde», deren Aufgabenkreis sich auf die Austeilung von Almosen bei der Ratskapelle (Heiligengeistkirche) beschränkte und die sonst am öffentlichen Leben der Stadt nicht teilnahm. Von derselben Art war offensichtlich auch die im 15. Jh. bei der Kanutigilde erwähnte zweite «Tafelgilde».

4) Die im 15. Jh. genannte Schiffergilde ist aller Wahrscheinlichkeit nach der Schwarzhäupterbruderschaft vergleichbar, doch

fehlen über diese Organisation nähere Angaben. In späteren Zeiten gehörten die Schiffer, die zugleich Bürger der Stadt waren, der Großen Gilde an.

5) Außer den vorstehend genannten Gilden hat es in Tallinn über zehn Gilden gegeben, die rein geistliche Gemeinschaften waren. Unter ihren Mitgliedern gab es Männer und Frauen, Ledige und Verheiratete, Bürger und Nichtbürger, u. a. auch Mitglieder anderer Gilden. Ihr Arbeitsfeld umfaßte das Sammeln von Geldmitteln zur Errichtung und Instandhaltung von Altären und Kapellen. Für ihre Mitglieder (brodere und sustere) veranstalteten diese Gilden wenigstens an zwei Gedenktagen im Jahre festliche gesellige Zusammenkünfte (drunke, Trünke), sowie in Todesfällen feierliche Leichenbegängnisse und Seelenmessen. Als rein religiöse Verbindungen verloren diese Gilden nach der Reformation ihren Aufgabenkreis und wurden aufgelöst.

Eingehender werden im Aufsatz die vier großen Gilden besprochen, die als gewerbliche Organisationen die Reformation überdauerten und in der Stadt Liegenschaften mit Gildehäusern besaßen. Es ist nachgewiesen, daß die Bruderschaft der Schwarzhäupter kurz vor 1399 durch Absonderung von der Großen Gilde entstand. Hinsichtlich der Entstehungszeit der letzteren schließt sich der Verfasser der von Chr. G. Feuereisen angeführten Jahreszahl (1325) an und vertritt zugleich die Ansicht, daß eine 1333 gegen 7 Personen erhobene Anklage wegen gleichzeitiger Zugehörigkeit zu zwei Gilden sowie ein vorausgegangenes dahingezielendes Verbot vermuten ließen, daß die Kaufleute erst in einer relativ späten Zeit aus den alten Gilden (Olai- und Kanutigilde) ausgetreten waren und eine neue Kaufmannsgilde — die Große Gilde — gegründet hatten. Von den 7 Schuldigen waren 5 Knochenhauer, der sechste Riemenschneider und der siebente Bäcker, also alles Handwerker, die sich auch mit dem Absatz ihrer Erzeugnisse befaßten, folglich zugleich Kaufleute waren.

Während bisher die Kanutigilde im Vergleich zur Olai- als die ältere galt, führt der Verfasser als Gegenbeweis einen von G. v. Hansen erwähnten, im 15. Jh. aus Anlaß einer Prozession entstandenen Streit zwischen den Gilden an, der erst beigelegt wurde, nachdem die Reihenfolge der Gilden in der Prozession wie folgt festgelegt war: Gertruden-, Olai-, Kanuti- und erst nach ihnen die Große Gilde sowie die Schwarzhäupterbruderschaft. Wenngleich man im gegebenen Falle, den Gedenktag als Anlaß zur Prozession berücksichtigend, der Gertrudengilde den Vorrang einräumen mußte, scheint es doch wahrscheinlich, daß die anderen Gilden nach ihrer Altersfolge aufgestellt waren. Folglich muß die Olai- als älter sein als die Kanuti-, obwohl die Entstehungszeit beider noch nicht feststeht.

Das obenstehend Gesagte findet auch im Grundbesitz der erwähnten Gilden seine Bestätigung. Der Grundbesitz der Olai- wird schon 1341 erwähnt und ist 1369 an derselben Stelle

bezeugt, wo sich eben das Hauptgebäude mit seinem bemerkenswerten Saal erhebt. Der Saal wurde gleich nach 1420 erbaut. Damals befanden sich auf dem Grundstück 3 Gebäude — 2 an der Langstraße (Pikk tänav) und ein Speicher an der Heiligengeiststraße (Säde tänav). Im Vergleich zu den Liegenschaften der anderen Gilden ist dieses Grundstück bedeutend größer, woraus man auf die überragende Bedeutung sowie ein höheres Alter der Olaigilde schließen kann. Erst im 16. Jh. setzt der Verfall der Olaigilde ein, der 1698 mit ihrer zwangsläufigen Auflösung den Abschluß findet, wobei ihre Besitztümer an die Kanutigilde übergehen.

Obwohl nach H. Laakmann der Dänenkönig Kanut VI. der Kanutigilde im Jahre 1215 Schragen und Haus verliehen hat, kann diese Tatsache noch nicht als erwiesen gelten, und so muß die Frage nach dem Alter der Gilde unvermeidlich offen bleiben. Die Immobilien dieser Gilde werden 1326 erstmalig erwähnt aus Anlaß eines Umbaues, bei dem Fenster in die Mauer seines Nachbarns gebrochen wurden. Vermutlich hat die Kanutigilde dasselbe Nachbarhaus im Jahre 1406 angekauft und vor 1483 zu einem Gildensaale umgebaut. 1698 fallen ihr die Gebäude der Olaigilde zu, deren sie sich im Jahre 1704 entäußert. Erst 1800 bringt die Kanutigilde das nächste Nachbargrundstück mit dem darauf befindlichen Gebäude (Nr. 70) in ihren Besitz, und in den Jahren 1863—1864 erhalten die drei Gebäude beim Umbau ein gemeinsames Dach. Dieser aus drei Teilen bestehende Grundbesitz ist aber immerhin kleiner als das Grundstück, das die Olaigilde schon um 1420 ihr eigen nennen konnte, so daß an der Altersfolge der beiden Gilden wohl keine Zweifel aufkommen dürften.

Vorstehend wurde die Ansicht geäußert, daß die Große Gilde der Kaufleute 1325 gegründet sei. Für eine relativ späte Entstehungszeit dieser Gilde spricht der Umstand, daß ihr erstes Gildehaus, das 1370 erwähnt wird, ein verhältnismäßig kleines Haus ohne Hof war, das an der Scheidung der Langstraße (Pikk tänav) und Heiligengeiststraße (Säde tänav) zwischen der Heiligengeistkirche und dem späteren Gebäude der Großen Gilde gelegen war. Dieser Besitz wird 1412 veräußert und das Haus bis zur Mittelwand abgerissen, um den vor ihm befindlichen kleinen Platz zu erweitern. Schon 1406 hatte sich die Große Gilde durch Ankauf das Wohnhaus des verstorbenen Bürgermeisters G. Schotelmund erworben. Der der Straße zugekehrte Giebel des Gebäudes wurde abgerissen und durch einen neuen ersetzt, der ca 2 m von der Straßenlinie zurücktrat. Das Gebäude wurde erweitert, den Anforderungen entsprechend umgebaut und erhielt als Anbau einen monumentalen Gildensaal. Der Giebel trägt die Jahreszahl 1410, doch wurden die Bauarbeiten wenigstens bis 1416 fortgesetzt. Während die Kaufmannsgilde früher Kindergilde (kindere ghilde, ghilde puerorum) hieß, erhielt sie nach Fertigstellung des neuen

Saales, der «großen Gildenstube» (grote gildestoven), ihren neuen Namen «Große Gilde» (grote gilde).

Die Schwarzhäupterbruderschaft hatte sich längere Zeit mit Mietwohnungen behelfen müssen, bevor sie 1486 in das Haus des Ratsherrn. M. Breholt in der Langstraße (Pikk tänav) übersiedelte, das sie mit einem im Hinterhof gelegenen Speicher 1531 von den Erben des Bürgermeisters J. Viant erwarb. Schon im August desselben 1531 Jahres wird vom Bau eines Gildensaales an Stelle des erwähnten Speichers berichtet. Aus dieser Zeit stammt ein aus Anlaß dieses Baues aufgenommenes Inspektionsprotokoll, worin die Beziehungen zwischen den Schwarzhäuptern und der Olaigilde als dem Eigentümer des Nachbargrundstückes kargestellt werden, da letztere sich durch die ungewöhnliche (unwonlich) Bauweise in ihren Rechten geschmälert sieht. (Da dieses Schriftstück bisher nicht publiziert ist, ist eine Abschrift der vorliegenden Abhandlung beigelegt.) Den Schwarzhäuptern gehörte ursprünglich das Haus Nr. 63 mit dem Speicher. Nr. 286. Im Laufe der Zeit (1780—1920) nahm ihr Besitztum durch Übernahme des gesamten Gebäudekomplexes der ehemaligen Olaigilde (Nr. 65, 67 u. 287) die Gestalt an, in der es heute von J. Tomp-Kulturhaus benutzt wird.

Zum Schluß spricht der Verfasser die Annahme aus, daß sowohl die Olaigilde als auch die Olaikirche ursprünglich zum ehemaligen Skandinavischen Hof gehörten, der zwischen der Breitstraße (Lai tänav) und der Laboratoriumsgasse gelegen war und auf welcher Stelle noch bis zum Jahre 1940 die Olaikirche Besitztümer hatte. Als im Jahre 1265 auf Verordnung der Dänenkönigin Margareta die Stadt mit einer neuen Wehrmauer umgeben wurde, trat die Olaigilde ihren Handelshof an die Königsmacht ab und erhielt dafür ein neues Besitztum in der Innenstadt an der Langstraße (Pikk tänav). Die Kirche des Handelshofes wurde danach zur Pfarrkirche umgewandelt und von der Königin im Jahre 1267 dem St. Michaeliskloster unterstellt.

Wie P. Johansen erwähnt, hat es in Tallinn schon vor 1219 eine russische Kirche gegeben, wobei es sich nur um eine Kirche des Nowgoroder Hofes handeln kann, die vor 1413 liquidiert wurde. Weiter scheint es im Hinblick auf den alten Handelsweg, der als Verbindungsstraße zwischen Ost und West an der Einfahrt zur Tallinner Bucht vorüberführte, höchst wahrscheinlich, daß die Nowgoroder wie auch die Skandinavier schon lange vor 1219 in Tallinn Handelshöfe besaßen. Jahrhundertealte wirtschaftliche Bande, die zwischen Nowgorod und dem Westen über den Finnischen Meerbusen und die Ostsee geknüpft waren, konnten nicht ohne Einfluß auf solche am Wege befindliche Einkehrstellen sein, wie es die Tallinner Bucht war.

Den Kaufleuten folgten Geistliche, wie dies aus den Ereignissen in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts in Verbindung mit

dem Eindringen der Deutschen in den Rigaischen Meerbusen und das Mündungsgebiet der Düna (Daugava) zur Genüge bekannt ist. Die Lösung der Frage, ob die ersten Gilden und Kirchen bei uns erst im 13. Jh. oder womöglich schon früher entstanden resp. importiert sind, muß jedoch weiteren Untersuchungen vorbehalten bleiben.

О ТАЛЛИНСКИХ ГИЛЬДИЯХ И ИХ НЕДВИЖИМОСТИ

Л. И. Тийк

Резюме.

Вильгельм Штида в своем исследовании (опубликовано в 1896 году) утверждал, что самые ранние, существовавшие в Лифляндии гильдии представляли собой созданные для оказания взаимопомощи религиозные и благотворительные братства, от которых впоследствии отделились уже чисто-профессиональные гильдии ремесленников и купцов. Л. Арбузов (младший) уже в 1919 году показал, что вопрос этот гораздо более сложный и в состав т. н. профессиональных гильдий первоначально, наряду с простыми гражданами, входили также и духовные лица и дворяне и что параллельно с этими гильдиями существовали и религиозные гильдии, членами которых являлись как мужчины, так и женщины и даже люди не немецкой национальности (эстонцы, латыши и др.), не являвшиеся гражданами (бюргерами) города Таллина.

Автором данной работы сделана попытка сгруппировать существовавшие в г. Таллине гильдии и получены нижеследующие результаты.

1) Членами гильдий Св. Олая и Св. Канута, а также Большой гильдии начиная с XV века были только мужчины, которые в то же время являлись и гражданами гор. Таллина. Ввиду этого члены этих гильдий являлись также и представителями граждан города и в качестве таковых выполняли некоторые административные функции.

2) Братство Черноголовых, отделившееся от Большой гильдии до 1399 года, состояло частично из иностранных купцов, частично же из сыновей местных купцов. Они не являлись еще гражданами гор. Таллина и поэтому эта организация, несмотря на высокое общественное положение ее членов, не выполняла по отношению к городу административных функций.

3) Основанная членами Большой гильдии в 1363 году гильдия «Тафельгильде» («Tafelgilde») была благотворительной организацией, раздававшей беднякам подавания возле магистратской церкви (Св. Духа) и не вмешивавшейся в остальном в общественную жизнь города. Явно такой же характер носила и другая «Тафельгильде», при гильдии Св. Канута, упомянутая в XV веке.

4) Упомянутая в XV веке гильдия шкиперов (Schiffergilde) по всей вероятности является параллельной Братству Черноголо-

вых, однако об этой организации нет более подробных данных; в более позднее время шкиперы, являвшиеся вместе с тем и гражданами гор. Таллина, входят в состав членов Большой гильдии.

5) Помимо вышеуказанных гильдий в Таллине существовало более десяти гильдий, которые носили чисто религиозный характер. Их членами являлись как мужчины, так и женщины, как состоявшие в браке, так и безбрачные; как граждане, так и неграждане, причем в состав их входили также члены других гильдий. Их деятельность выражалась, главным образом, в собирании капитала на содержание алтарей и капеллы. Для своих членов (*brodere und süstere*) эти гильдии организовывали по меньшей мере два раза в течение года торжественные собрания (*Trünke*) в случае же смерти одного из членов — торжественные похороны и панихиды. Ввиду того, что это были чисто-религиозные организации, то вместе с реформацией отпали их цели, а сами организации прекратили свое существование.

Более детально в работе рассмотрены четыре крупные гильдии, в качестве профессиональных организаций, переживших реформацию — гильдии, которые имели в городе земельные участки с гильдейскими домами и прочими постройками. Относительно их известно, что Братство Черноголовых возникло незадолго до 1399 года путем отделения от Большой гильдии. Относительно даты основания этой гильдии автор считает правильной дату, предложенную Хр. Г. Фейерэйzenом (1325 год), и считает здесь необходимым отметить, что обвинение, предъявленное в 1333 году семи лицам по поводу их членства одновременно в двух гильдиях, а также установленной уже раньше соответствующий запрет, позволяют нам предположить, что купцы сравнительно недавно отделились от старых гильдий (от гильдии Св. Олая и гильдии Св. Канута) и образовали новую купеческую организацию — Большую гильдию. Из семи виновных пять были мясниками, шестой был ременщиком, а седьмой — пекарем, так что все они были такого рода ремесленниками, которые для сбыта своей продукции являлись и торговцами.

Если до настоящего времени гильдию Св. Канута считали более ранней таллинской гильдией, чем гильдию Св. Олая, то автор приводит в качестве возражения сообщение, приведенное Г фон Ганzenом относительно раздора между гильдиями, возникшего в XV веке в связи с процессией. Так как эта ссора прекратилась лишь после того, как была установлена последовательность (порядок следования в процессии) таллинских гильдий — гильдии Св. Гертруды, Св. Олая, Св. Канута, и лишь вслед за ними Большая гильдия и Братство Черноголовых — то ввиду даты этой процессии гильдию Св. Гертруды можно оставить в стороне, а в отношении остальных сказать, что все они были размещены явно по старшинству. Таким образом, гильдию Св. Олая следует считать более старшей, чем гильдию Канута, хотя точное время их возникновения пока еще нельзя точно назвать.

К такому же результату мы приходим и рассматривая недвижимость соответствующих гильдий. Из них недвижимость гильдии Св. Олая упоминается уже в 1341 году, причем в 1369 году местонахождение этой гильдии зафиксировано там же, где ее главное здание с замечательным залом находится и сейчас. Гильдейский зал построен в 20-х годах XV столетия, и уже в то время на том участке у гильдии имелись три здания — два по линии улицы Пикк и одно (амбар) — по линии улицы Сяде. По сравнению с недвижимой собственностью других гильдий, недвижимость гильдии Св. Олая значительно превосходила их по своим размерам, что свидетельствует как о большем значении, так и о древности этой гильдии. Лишь в XVI веке начинается упадок гильдии Св. Олая, который заканчивается в 1698 году принудительной ее ликвидацией, причем имущество этой гильдии переходит гильдии Св. Канута.

Хотя Х. Лаакман и сообщает, что датский король Канут VI в 1215 году передал гильдии Св. Канута как шрагу (скра), так и дом, мы не можем считать это доказанным, ввиду чего вопрос старшинства так и остается открытым. Недвижимость этой гильдии впервые упоминается в 1326 году в связи с перестройкой, в ходе которой прокладываются окна в стене соседней недвижимости. Очевидно, что эту соседнюю недвижимость гильдия Св. Канута в 1406 году присоединила к своей основной недвижимости, причем это здание она еще до 1483 года перестроила в гильдейский зал. В 1698 году эта гильдия приобретает здания гильдии Св. Олая, однако в 1704 году перепродает их. Лишь в 1800 году гильдия Св. Канута приобрела вторую соседнюю недвижимость (№ 70), а в 1863—1864 г.г. подвела все три здания под одну, общую крышу. Однако, эта состоящая из трех составных частей недвижимость была все-таки меньше той недвижимости, которая уже в 20-х годах XV века принадлежала гильдии Св. Олая, ввиду чего вопрос их старшинства не должен вызывать каких-либо сомнений.

Нами уже высказывалось мнение, что Большая (купеческая) гильдия основана в 1325 году. На более позднее возникновение этой гильдии указывает и то обстоятельство, что первая ее недвижимость, упоминаемая в 1370 году, представляла собой небольшой домик (без двора), расположенный на углу улицы Пикк и улицы Сяде, между церковью Св. Духа и позднее построенным зданием Большой гильдии. В 1412 году этот дом продается при условии, чтобы часть его была затем снесена для расширения имевшейся там небольшой площади. Уже в 1406 году Большая гильдия купила себе жилой дом умершего бургомистра Г Шотельмунда, фасадная часть которого была позднее снесена и заменена новым фронтоном, находящимся в глубине от линии улицы. Здание это расширяется и перестраивается по надобности, в виде совершенно новой пристройки создается замечательный гильдейский зал. На здании, расположенном в фронтоне возле

улицы Пикк, обозначена дата — 1410 год, но строительные работы длились там по крайней мере до 1416 года. Если эту купеческую гильдию сначала называли детской гильдией (*kindere ghilde, ghilde puerorum*), то после окончания постройки нового зала, который стали называть большой гильдейской комнатой (*grote gilstoven*), и гильдия получала себе новое название — Большая гильдия (*grote gilde*).

Братство Черноголовых долгое время пользовалось наемными помещениями, пока оно в 1486 году не водворилось в доме члена городского магистрата М. Бретгольта, расположенном по улице Пикк, который оно в 1531 году, вместе с находящимся в задворке амбаром, приобрело от наследников бургомистра И. Виант. Уже в августе того же года шла стройка гильдейского зала на месте вышеупомянутого амбара, в связи с чем составлен акт об осмотре данного места, в котором разрешаются отношения братства с гильдией Св. Олая, как с собственником соседней недвижимости, чьи права оказались затронутыми необычным (*unwonlick*) способом строительства. (Акт этот приведен в виде приложения к тексту данной работы, так как он до сих пор не был публикуем в печати). Первоначально Братству Черноголовых принадлежали недвижимости № 63 и № 286, но с течением времени (начиная с 80-х годов XVIII века вплоть до 20-х годов XX века) братство это приобрело весь комплект зданий бывшей гильдии Св. Олая (№ 65, 67 и 287) — в том же виде, в каком он находится теперь в ведении Дома Культуры имени Я. Томпа.

В конце работы автор излагает свое мнение, что как гильдия, так и церковь Св. Олая ведут свое начало от старинного скандинавского гостиного двора, находившегося на участке между улицами Лай и Лабораториуми, из которого по меньшей мере известная часть вплоть до конца буржуазного периода находилась во владении церкви Св. Олая. Когда в 1265 году по приказу королевы Маргариты началось создание вокруг города новых, более обширных оборонительных рубежей, гильдия Св. Олая добровольно отказалась в пользу королевской власти от своего гостиного двора, получив взамен новую недвижимость в центральной части города, возле улицы Пикк. Церковь этого гостиного двора была вслед за тем превращена в приходскую и была в 1267 году подчинена Маргаритой монастырю Св. Михаила.

П. Иогансен отмечает, что в г. Таллине уже до 1219 года существовала русская (православная) церковь. Во всяком случае это была церковь новгородцев в их гостинном дворе, которую ликвидировали до 1413 года. Имея в виду древний путь, соединяющий Запад с Востоком и проходящий через Таллинский залив, следует считать вполне логичным, что как новгородцы, так и скандинавы имели возле Таллина свои гостиные дворы уже задолго до 1219 года. Поддерживаемые веками экономические связи, соединявшие Новгород через Финский залив и Балтийское море с Западом, не могли не оказать своего влияния на такое

удобное для судов пристанище, каковым являлся Таллинский залив. Вслед за купцами сюда прибывали миссионеры — аналогично тому, как это известно относительно событий второй половины XII века в связи с вторжением немцев на побережье Рижского залива и в устье Западной Двины. Но когда именно появились у нас гильдии и церкви — в XIII веке или еще раньше — этот вопрос должны выяснить дальнейшие исследования.

Л. И. Тийк

О Таллинских гильдиях и их недвижимости
Тартуский государственный университет

L. Tiik

Tallinna gildidest ja nende kinnistuist
Tartu Riiklik Ülikool
Tartu, Ülikooli 18

Toimetaja V Vaga

Ladumisele antud 12. VI 1958. Trükkimisele antud 2. VII 1958. Paber 60×92^{1/16}.
Trükipoognaid 3. Trükiarv 500. MB 05053. Tellimise nr. 1433.

Trükikoda «Pioneer», Tartu, Kastani tn. 38

Hind 2 rubla.